

POČÁTKY NOVÉHO ROZVOJE LITERATURY

(Od sedmdesátých let 15. století do dvacátých let 16. století)

Historická situace doby jagellonské je charakterisována střetáním sil vyrostlých v husitství s tlakem obnovovaného starého řádu feudální společnosti. Úsilí šlechtických kruhů o opětovné získání rozhodné převahy v životě země sice dosáhlo vrcholu, ale proti němu se zdvihala města na obranu svých hospodářských a politických práv. Zároveň znovu propukaly projevy lidového odporu, především u sedláků a havířů, posilované stále živými podněty husitského programu a boje proti bezpráví. Výrazem toho byla selská povstání, vzpoura v Praze roku 1483 a havířské bouře v Kutné Hoře roku 1496. V celkovém společenském zápase získávala stále více převahy šlechta. Vladislavské zřízení z roku 1500 a svatováclavská smlouva z roku 1517 dokládají vítězný postup šlechty proti městům, ale i proti panovníkovi, jehož moc byla omezována. Je přirozené, že důležitou úlohu hrála i otázka náboženská, která byla již předtím řešena dohodami kutnohorskými z roku 1485, upravujícími vztah mezi utrakvistickou většinou v zemi a slabší složkou katolickou, představovanou především mocnou šlechtou; nadále však těmito dohodami zůstávala ohrožena skupina s radikálním reformním programem — jednota bratrská.

V těchto poměrech se začínal znovu rozrůstat kulturní život, který byl až dosud brzděn válečnými událostmi husitskými i zápasem mocenským a ideovým. Nové tendence pozorujeme nyní zvláště v umění výtvarném, ve stavitelství a také v činnosti literární; jen školství zůstávalo ještě v zajetí středověké soustavy, zvláště pak sama universita, která byla v rukou utrakvistů a měla pouze jedinou fakultu artistickou.

Základna současného ruchu kulturního byla velmi široká, neboť od doby husitské uplatňovaly se jako významný činitel nové vrstvy v čele s měšťanstvem, jehož tvůrčím silám byl umožňován přes všechny změny poměrů od doby polipanské daleko bohatší rozvoj a uplatnění. Předpoklady nového vývoje kulturního života v zemi vznikaly ovšem už v době poděbradské, kdy úsilí krále Jiřího o konsolidaci poměrů zasáhlo i tuto oblast, zvláštní význam mělo však vytváření nových vztahů mezi zemí „kacířů“ a ostatním světem, které bylo umožňováno postavením polské dynastie Jagellovců v Evropě.

Literatura si nadále podržovala významnou společenskou funkci, kterou získala mezi ostatními uměleckými projevy v době předcházející, a v souvislosti s tím se v ní objevují stopy hledání nových možností, když dosavadní pro-

středky už nestačily na úkoly, které měla plnit v této době, kdy i v našich zemích byl překonáván středověký život a myšlení. Již za Jiřího z Poděbrad se začala tato situace hlásit jak v některých stránkách života veřejného, např. v evropské politice českého krále, tak i v literatuře účastí laických kruhů a přínosem nových prvků do dosavadní tvorby. I problematice náboženské, která vtiskovala specifický ráz literární tvorbě doby polipanské, dostávalo se v posledních desetiletích 15. století nového začlenění a řešení, neboť život člověka a jeho vztah ke skutečnosti nejsou už sledovány pouze z hlediska náboženských ideálů, ale i z hlediska praktických potřeb a světských zájmů. Období vlády Jagellovců v Čechách tvoří tak počátek nové vývojové etapy, v níž lze ještě pozorovat živý ohlas starší literární tradice, ale zároveň i úsilí o nalezení nových cest literárního tvoření. Důležitou složkou se tu stává poznávání kulturního úsilí ostatní Evropy, které vyšlo ze soudobých snah renesančních a vedlo k vyrovnávání s nimi v domácí tvorbě. Prostředkující úloha tu připadla rozvíjející se humanistické vzdělanosti a literatuře, s níž se Češi setkávali po obnovení vztahů s okolními zeměmi.

První projevy italského humanismu dostaly se k nám již za Karla IV., když se v našich zemích objevili dokonce přední jeho představitelé, FRANCESCO PETRARCA a COLA DI RIENZO (asi 1313—1354). Zvláště první z nich vzbudil literární zájem některých domácích vzdělanců z okruhu Karlova, především Jana ze Středy a Arnošta z Pardubic. Ale to byla jen krátká epizoda, která nezanechala širšího ohlasu. K podstatnému pronikání znalosti humanismu do české kultury docházelo teprve od poloviny 15. století. Středisky tohoto poznávání byly z počátku hlavně kanceláře některých panovníků a šlechticů. Už za císaře Zikmunda a hlavně pak za jeho nástupců byli mezi úředníky císařské kanceláře vedle významných představitelů a šířitelů italského humanismu za Alpami i úředníci českého původu. Ze známých italských humanistů v této kanceláři vynikal ENEÁŠ SILVIUS (1405—1464), který byl v živém osobním i písemném styku s prvními našimi humanisty. S rozvojem diplomacie dostávala se humanistická vzdělanost i do královské kanceláře české za Jiřího z Poděbrad, kde byl jejím představitelem Řehoř z HEIMBURKU († 1472), a rozvíjela se dále za Jagellovců; podobně v Uhrách od dob Matyáše Korvína proslula kancelář budínská. Ani některá sídla šlechticů nebo církevních hodnostářů nezůstávala pozadu — např. kancelář Rožmberků, na Moravě pánů z Boskovic nebo okruh vzdělanců kolem olomouckých biskupů —, zvláště když k podnětům z kancelářů a diplomatických jednání přistupoval i vliv humanistického školství. Čeští, moravští i slezští studenti tehdy odcházeli často za vyšším vzděláním do ciziny, hlavně do Itálie, ale i do Vídně nebo do Krakova, protože pražská universita jim neposkytovala dostatek možností, a některých hodností, nutných pro kariéru duchovenskou, nebylo na ní ani možno dosáhnout. Zároveň část katolického duchovenstva ji přehlížela i z důvodů konfesijních. Nový duch humanistické vzdělanosti vládl nejen na universitách italských, ale už i na universitě vídeňské a krakovské.

Humanistickou kulturu přinášeli do záalpských zemí také humanisté-cizinci, kteří bývali zvaní na university nebo vyučovali v soukromých školách a kroužcích. Zvláště prosluli KONRÁD CELTES († 1508) a HIERONYMUS BALBUS († asi 1535); oba se na čas zastavili v devadesátých letech 15. století i v našich zemích.

Přes toto rychlé pronikání humanismu, jenž otrásal všude autoritou středověkých universit, nezměnila se situace pražského vysokého učení, které dál upadalo. Humanismus nalezl jen malý ohlas u některých universitních mistrů. Příznačné je, že roku 1509 opustil pražskou

universitu mistr Václav Písecký, když viděl neuskutečnitelnost svých plánů na obrodu školy v humanistickém duchu.

Vztah k humanistickým podnětům i jejich ohlas v naší literatuře se projevoval bohatě a různorodě. Především si musíme všimnout, že se v našich zemích humanistické snahy rozšiřovaly nejvíce v prostředí aristokratickém. Souvisí to s připomenutým významem dvorských kancelářů a také se stanoviskem konfesijním; většinou právě příslušníky katolické šlechty vedla touha po vzdělání na italské university, a tím do přímého styku s humanismem. Zato naopak mezi nekatolíky konfesijní důvody vzbuzovaly často odpor nebo nedůvěru k vzdělanosti, která přicházela z Itálie; ale i tady nalézáme výjimky, jako Šimona ze Slaného. Zábranou pronikání humanismu do šlechtických kruhů nebyla ani jeho stránka ideová. Vždyť přece v některých svých složkách nalezl nejen příznivý ohlas v prostředí církevním, ale zároveň svým dalším šířením ztrácel také v nejednom ze svých představitelů, zvláště na školách, původní společenské určení z doby Petrarcovy i bezprostřednost vztahu k životu a nabýval stále zřetelnějšího rázu odbornosti a učenecké výlučnosti. To ho zavádělo od skutečnosti a její problematiky k úniku do soukromí, k studiu i k literární práci určené vlastnímu uspokojení a úzkému okruhu stejně smýšlejících vzdělanců. Tady je základ k určitým kosmopolitním rysům nového proudu. Výrazem toho jsou i společnosti, které vznikaly na různých místech, např. v Budíně a ve Vídni, a sdružovaly příslušníky rozdílných národností. Mnohé stránky z toho se odrážejí také v latinské literatuře našich humanistů. Ztrácelo se i původní umělecké úsilí, které vidělo v příklonu k antice tvořivé podněty rozvoje vlastního výrazu; v praxi 15. a 16. století se začíná objevovat názor, že antické vzory lze jen napodobovat, ale ne překonat. V souhlase s příklonem k společenské výlučnosti a se závislostí na klasických vzorech byla i volba latiny jako jazyka vzdělanců nadřazených nad ostatní společnost.

Protože předcházející vývoj naší literatury ze stanoviska jejího společenského, ideového i uměleckého významu souvisel s literární tvorbou husitskou nebo se starším středověkým nazíráním na umění, lze si vysvětlit, že se někteří čeští autoři od domácího vývoje odvrátili a z důvodů konfesijních nebo v souhlase s novým literárním úsilím raději navazovali na literární tvorbu humanistů cizích. Tím byl položen základ rozvoje nové větve latinského písemnictví v naší literatuře.

Přes živý zájem o humanistickou literaturu latinskou zůstal ovšem význam tohoto úsilí omezen u nás až do třicátých let 16. století jen na nepatrný počet jednotlivců nebo skupin. Tyto skupiny vznikaly zde podobně jako v Itálii nebo v jiných zemích proto, aby v nich přívrženci humanismu dál rozšiřovali své vzdělání, seznamovali se s cizími humanisty, udržovali s nimi písemný styk a usilovali o poznání cizích humanistických děl.

Dříve než došlo k rozvoji samostatné práce, převažoval pasivní zájem. Ten však nebyl neplodný. V císařské kanceláři v okruhu Eneáše Silvia vynikali svým humanistickým zájmem kancléř Kašpar Šlik, Prokop Pflug z Rabštejna a Václav z Bochova, a ti svůj zájem přenášeli dále. Tak od druhé poloviny 15. století, a hlavně v posledních desetiletích, když už vzrostl počet Čechů i Moravanů vzdělaných studiem klasických děl římských autorů i soudobých humanistů, počínaly se objevovat i pokusy o vlastní práci literární. Po té stránce vynikala skupina humanistů z pražské královské kanceláře, zvláště když se v jejím čele objevil Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic, který se navrátil z Itálie. Vedle ní se jako živé centrum na Moravě ohlásila Olomouc; Tas z Boskovic, Stanislav Thurzo a Augustin Olomoucký tam vytvářeli příznivé podmínky pro rozvoj humanistického písemnictví. Jiným důležitým střediskem byla královská kancelář budínská, kde hlavně za Jagellovců působila i řada Čechů. Ze spisovatelů tam pobýval dlouhou dobu Jan Šlechta, krátce Augustin Olomoucký a Bohuslav Hasištejnský. Z Čechů, kteří tam působili, mnozí se stali i členy známé společnosti „Sodalitas litteraria Danubiana“ (Literární sdružení dunajské).

V době počátků latinského humanistického písemnictví v našich zemích nenalézáme mnoho autorů, kteří by byli dovedli uplatnit svou individualitu v té míře jako Jan z Rabštejna nebo Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic. Latinisující humanisté nedovedli většinou proniknout za konvenční zvyklosti humanistického spisování, které vycházelo především ze znalosti poetik a spokojilo se nepůvodním napodobováním antických vzorů.

V popředí zájmu byla v tomto období latinská próza, a to hlavně pro převahu reflexivní tematiky zahrnované nejčastěji do listů, jedné z nejoblíbenějších forem humanistické literatury.

Ještě dříve, než došlo k jejímu plnému rozvoji, vzniklo jedno z nejvýznamnějších děl našeho latinského písemnictví, *Dialogus* JANA Z RABŠTEJNA (1469), o němž byla již řeč při výkladech o literatuře doby Jiřího z Poděbrad. Svým vznikem spadá *Dialogus* právě na hranici dvou vývojových etap a odpovídá na dobové události, přesto však v něm není rozporu mezi aktuální tematikou a tendencemi humanistického slovesného zpracování, naopak tvořivě je tu využito podnětů humanistické poetiky. Autor sáhl k dialogu a jako rámeček k němu vytvořil úvodní a závěrečný dopis nikoli proto, aby tu užil od středověku oblíbené formy disputace, nýbrž proto, aby mohl uvedením čtyř historických osobností podat co nejúplnější pohled na současné události a zároveň aby mohl jako jeden z účastníků rozhovoru vyslovit i své subjektivní názory na odboj katolického panstva proti Jiřímu. Přitom je pro autora příznačná tolerance v otázkách náboženských a úsilí překonat osobní zájmy ohledem na osudy celé země. Souhrn těchto stránek Rabštejnova díla nejen ukazuje

možnosti, jež přinášel humanismus v některých svých projevech, ale zároveň řadí toto dílo spíš k tvořivé tradici starší vývojové fáze evropského humanismu, než k novějšímu proudu, který brzy nabyl převahy i u nás.

Vedle Rabštejna dal své slovesné umění do služeb zájmů Jiřího z Poděbrad další představitel humanistických snah u nás, ŠIMON ZE SLANÉHO, který je nazýván „prvním utrakvistickým humanistou“. Jeho literární činnost spadá převážně do doby poděbradské, ale žil ještě za Vladislava Jagellonského. Za italských studií jej zvláště upoutalo lékařství a tehdejší přírodní nauky. Jeho literární dílo je dnes známo pouze zčásti. O práci historické a Panegyriku (tj. chvalořeči) věnovaném králi Jiřímu máme jen zprávy. Dochovaly se však listy, dokládající šíři autorova zájmu, a koncept řeči k papeži Piovi (1461) při jednání o kompaktáta; Šimon se však jednání o kompaktáta v Římě nezúčastnil, takže tento chystaný projev nebyl pronesen.

Daleko bohatší odkaz než ojedinělé dílo Rabštejnovo zanechala činnost příslušníka další generace, BOHUSLAVA HASIŠTEJNSKÉHO Z LOBKOVIC (asi 1461—1510), a to nejen v projevech literárních, ale i v působení na jiné osoby a autory. Nadání, studium i pro humanistu příznačná touha vyniknout a zanechat po sobě literární odkaz učinily z něho autora, který překonával ostatní soudobou tvorbu a získal si velký ohlas doma i mezi evropskými humanisty. Je ovšem třeba v tomto ohlasu odlišit obvyklou vzájemnou pochvalu, která mezi humanisty patřila dokonce k oblíbeným tématům literárním, od skutečných hodnot i podnětů pro další literární práci u nás. V jeho tvorbě postihujeme některé závažné rysy příznačné pro tuto dobu: jakýsi odstup a nadřazený kritický vztah k událostem i k životu vlastní země, který mu vytýkali dokonce současníci, jako Hieronymus Balbus, náboženskou nesnášenlivost, časté pronikání vlivu knižních témat, ale na druhé straně zase šíři zájmů. Dokládá ji nejen všestranné sledování literární tvorby humanistické a studium antických děl, nýbrž i zmínky o zámořských objevech Portugalců nebo o fyzice a mechanice v jeho dopisech atd. Ve svém díle si všiml živě soudobých událostí, nejednou vyjadřoval svůj vztah k nim i k některým osobám, jak ukazuje např. jeho próza *De situ Pragae et incolentium moribus* (O položení Prahy a mravech jejích obyvatelů) nebo listy s tendencí výchovnou a politickou, adresované Petru z Rožmberka a králi Vladislavovi. Nejinak je tomu i ve verších. Jeho zájem o tyto otázky nebyl jen výsledkem knižní úvahy, nýbrž živého vztahu k současnému dění, který později, během 16. století, tak často v latinské tvorbě postrádáme. Ovšem stanovisko, z něhož Hasištejnský přistupoval k událostem a životním jevům, bylo určováno ideálními životními zásadami a měřítky aristokratického humanisty, opřenými o studium literatury, především Cicerona,¹ a o dílo

¹ MARCUS TULLIUS CICERO (106—43 př. n. l.), nejslavnější latinský řečník, působil i svými spisy filosofickými zkoumajícími otázky praktické morálky (*Laelius* — O přátelství) a jako teoretik řečnictví (*De oratore* — O řečnicku). Jeho latina byla humanisty pokládána za vzornou a napodobovali ji (ciceronská latina).

Petrarcovo. Tyto zásady se ovšem nejednou dostávaly do rozporu se skutečností. Odtud vyplývalo jeho hodnocení nedostatků současné doby, vyúsťující mnohdy v resignovanost sebevědomého a své okolí nedoceňujícího autora, kterou postihujeme výrazně v jeho úvahách *De miseria humana* (O lidské bídě — 1495) nebo *De avaritia* (O lakomství — 1499).

K nejhojnějším a tematicky nejpestřejším prozaickým útvarům té doby patří listy. Řada humanistů nacházela především v nich možnost svého literárního projevu, který dovoľoval dotýkat se nejrůznějších témat a zároveň nalézt vhodnou formu subjektivního projevu. V různorodé tematice nalezneme vedle ohlasů dobových událostí, zpráv o rozvoji vědeckého poznání nebo nové literární práce apod. i dílčí poznámky k otázkám tehdejší teorie umění, poetiky, ba i kritiky. Tak je např. pozoruhodná korespondence AUGUSTINA OLOMOUCKÉHO (1467—1513) s lékařem JANEM ČERNÝM (asi 1456—1530), týkající se útoků na jednotu bratrskou, a mladší, rovněž v dopise reprodukováné hádání mistra VÁCLAVA PÍSECKÉHO (1482—1511) v Bologni i o otázkách české reformace. Cenné jsou i doklady písemných styků s cizinou, např. olomouckého biskupa STANISLAVA THURZA (1496—1540) s holandským humanistou Erasmem Rotterdamským (1467—1536).

Novým druhem historické literatury obohatil rozvíjející se humanistickou prózu RACEK DOUBRAVSKÝ (Dubravus, † 1548), známý jinak jako překladatel Vladislavského zřízení do latiny. V málo poutavém zpracování vylíčil historii českých Amazonek pod titulem *Vlastae Bohemicae historia* (Příběhy o české Vlastě), pro niž čerpal především z dalimilovské tradice o dívčí válce. Rovněž Bohuslav Hasištejnský sbíral materiál k vypsání českých dějin, ale k jeho zpracování se asi nedostal.

Ojedinělým zůstává mezi filosofickými úvahami, obrácenými převážně k životní praxi, souhrnný výklad o bohu, o světě a o člověku spojený i s otázkami života a morálky — *Mikrokosmos* JANA ŠLECHTY (1466—1525), zpracovaný oblíbenou dialogickou formou. Nedochoval se nám však. Autor jeho působil dlouho v budínské kanceláři a jsou známy jeho styky s předními humanisty té doby, např. s uherským humanistou Janem Pannoniem a s Eneášem Silviem.

V latinské poesii zaujal významné místo rovněž BOHUSLAV HASIŠTEJNSKÝ z LOBKOVIC. Vedle satiry na současné poměry v Čechách *Ad sanctum Venceslaum satira, in qua mores procerum et popularium patriae suae reprehendit* (Žaloba k sv. Václavu, v níž kárá mravy předáků a obyvatelů své vlasti — 1489), kde čteme především kritiku života tehdejší šlechty, psal poesii oslavnou a příležitostnou; pro doklad šíře tematiky stojí za zmínku básnická výzva k boji proti Turkům, skladba oslavující Karlovy Vary, veršované úvahy o významu knihtisku, o otázce oprávněnosti války apod. Máme zprávy, že psal příležitostné básně také AUGUSTIN OLOMOUCKÝ; tyto jeho práce se nám však nedochovaly. Z jiných veršovaných skladeb na začátku devadesátých let 15. století

proslula parodie modlitby Bohuslava Hasištejnského, namířená proti jeho zášti k nekatolíkům a známá pod titulem *Papae mastix* (Bič na papeže); za jejího původce byl tehdy pokládán Viktorin Kornel ze Všehrd.

Odlíšným druhem latinského veršování je přebásnění Nové rady Smila Flašky z Pardubic v latinské skladbě *Theribulia* (Rada zvířat — 1520) od JANA SKÁLY z DOUBRAVKY (Dubravius, asi 1486—1553), jehož ostatní literární práce se rozvila teprve v dalších desetiletích. Stejně jako původní skladba je i tato její úprava souhrnem poučení, která jsou určena mladému králi, tentokrát však Ludvíku Jagellonskému; začleňuje se svým tématem i zřetelem k staročeské tvorbě do soudobého ožívování literární tradice spjaté s životními ideály šlechty.

Humanistickým názorům na literární práci se dostalo teoretických zpracování i mezi našimi autory. AUGUSTIN OLOMOUCKÝ věnoval pozornost otázkám poesie v dialogickém spisku *Dialogus in defensionem poetices* (Dialog na obranu básníků — 1493). Druhý svůj teoretický spis. *De modo epistolandi* (O způsobu dopisování — 1495), věnoval otázkám skládání dopisů. Vedle příkladů jsou tam i bohaté poznámky ke stylistice; navazoval na tradici antické stylistiky, zejména na římské autory Quintiliana, Senecu a Cicerona. Stejnou problematikou se zabýval RACEK DUBRAVUS v dílku *Libellus de componendis epistolis* (Knížka o skládání dopisů — 1501). Tyto práce shrnují tehdy obecně rozšířené názory a poučky, a jsou vlastně výtěžkem italských studijních let obou autorů. Do české literární situace výrazně nezasáhly a nebyly jí ani zvlášť určeny; vyšly ostatně mimo naše země.

K dramatům obraceli humanisté pozornost jako k textům určeným pro četbu nebo sloužícím potřebám jazykové výchovy. Zvlášť byly vyhledávány komedie Terentiovy a Plautovy². V českém prostředí se však neobjevil v tomto období pokus o dílo původní, zato však z okruhu českých přátel Eneáše Silvia v císařské kanceláři dostala se k nám jeho komedie *Chrysis* (z roku 1444) a v opisu se šířila jedna z nejproslulejších tehdy komedií *Polixene* Florentána Lionarda Bruni Aretina († 1444).

Latinská tvorba tohoto období nenašla v českém prostředí většího společenského rozšíření a ohlasu, neboť její vědomý odvrát od domácí literární tradice, motivovaný jak společensky a konfesijně, tak umělecky, a spolu s ním i vyhraněný vztah k funkci této literatury v soudobém životě vtiskly jí ráz výlučnosti. Přes tuto společensky vymezenou působnost nelze však pominout vliv latinského humanismu na další směr vývoje literární práce v našich zemích ani na rozvoj vzdělanosti u nás.

Tak pozorujeme v česky psané literatuře této vývojové etapy vedle navazování na starší způsob tvorby i vyrovnávání s podněty latinského humanismu. Obdobně jako v jiných zemích, nevyjímajíc ani Itálii, nezůstávaly nové snahy latinských humanistů bez ohlasu u autorů, kteří sledovali úkoly literatury

² TITUS MACCIUS PLAUTUS (asi 250—184), římský dramatik; jeho komedie lícily hlavně život lidových vrstev. — PUBLIUS TERENTIUS AFER (okolo 190—159), nejvýznamnější římský skladatel komedií po Plautovi; způsobem zpracování a ideovým pojetím se jeho hry lišily od Plautových, neboť byly spjaté se zájmy a vkusem vyšších vrstev římské společnosti.

domácí, psané národním jazykem; kolem rozhraní 15. a 16. století bylo sice pociťováno odcizení humanismu širší společenské základně, ale na druhé straně docházelo k osobitému vyrovnávání s jeho podněty v plodné synthese s domácí literární tradicí. Latinští humanisté ukázali k novým vzorům v dílech autorů starověkých, která středověk opomíjel, a přiváděli i k studiu děl cizích humanistů. Jejich význam se zvyšoval i tím, že nezůstali bez vlivu na vývoj česky psané literatury. Česky píšící autoři poznávali humanistickou vzdělanost a literaturu v tomto období většinou doma, nikoli na zahraničních universitách, a tu prostředí latinských humanistů nejen zprostředkovávalo cizí vzdělanost, ale umožňovalo i uvědomovat si úkoly a nalézat možnosti další literární práce v českém jazyce.

Představitelé tohoto nového proudu bývají zpravidla nazýváni (na rozdíl od latinských) národními humanisty. Svým původem nebo svými zájmy byli většinou spjati s prostředím měšťanským a nábožensky se hlásili k reformační většině. V jejich literární práci ožívala dávná snaha o přiblížení literatury širokým kruhům. Ač byli poučení a nejednou i hluboce zaujati ideovými i formálními snahami latinských humanistů, dávali své síly do služeb české literatury a v té souvislosti si uvědomovali i rozdíly proti postupům latinských autorů. Nespokojovali se však s pasivním přejímáním a napodobováním a jejich literární úsilí se rodilo v kritice některých stránek latinského písemnictví, především domácího, ve vystupování proti nedostatku vlasteneckého vědomí latinsky píšících humanistů a proti přehlížení starších tradic české literatury. Poznání latinského humanismu se jim tak stalo východiskem k programu literární práce, jejímž cílem bylo těžit pro potřeby českého prostředí z myšlenkového dědictví antické i raně křesťanské literatury nebo i z humanistické tvorby soudobé.

Východiskem tohoto sblížení se staly v první řadě ideové shody mezi humanismem a společenskými nebo náboženskými tendencemi českého prostředí; tyto shody otevřely i cestu překladům z antické a starokřesťanské literatury. V české tvorbě nenalzáme ohlasy estetisujících tendencí nebo bezduché literárnosti, zato však poutalo pozornost českých autorů úsilí o překonávání středověkých společenských ideálů, naplněné zájmem o politické i jiné otázky veřejného života nebo společenskokritickými či náboženskoreformními tendencemi, problematikou nové vzdělanosti apod. Ruku v ruce s tím šel i zřetel umělecký, zájem o nové úkoly i formy literární tvorby. Překládání kladlo velké požadavky na vzdělání i na jazykovou stránku. Překladatelé byli přesvědčeni, že čeština, která tehdy dosahovala velkého uplatnění i v životě veřejném, a to dokonce i v cizině, jak ukazuje např. situace v Polsku nebo na dvoře uherském, má předpoklady k tomu, aby se vyrovnala i klasickým jazykům. Nejednou to také připomínali ve svých předmluvách k překladům Viktorin Kornel ze Všehrd, Václav Písecký a mnoho jiných po nich.

Tímto postupem byla překonána i nedůvěra k nové vzdělanosti v kruzích reformačních, a to nejprve u kališníků a později i v jednotě bratrské. Čeští autoři tak našli své vlastní řešení tohoto problému, který se objevil, jakmile ohlas italského humanismu pronikal do záalpských zemí zasažených reformací; jinak byl řešen např. v Německu. V praxi českých reformačních spisovatelů je po té stránce mnoho společného se vztahem, jaký k problému zaujímal na rozdíl od odmítavého stanoviska Lutherova Erasmus Rotterdamský; není jistě náhodou, že právě u českých překladatelů nalezlo dílo Erasmovo brzy živý ohlas, jak výmluvně dokládá dílo Řehoře Hrubého z Jelení a Oldřicha Velenského. Toto rozvíjení humanistických podnětů stává se pak páteří literárního vývoje až do Komenského.

Proto také v česky psané literatuře z období od osmdesátých let 15. století do dvacátých let 16. století není onoho výrazného přerывu, který odděluje starší tvorbu od literárních děl latinských humanistů. V jejím vývoji se ještě živě hlásí tradice starší, jejíž některé vývojové tendence rozvíjejí nové snahy, a tak vedle děl, v nichž už za doby poděbradské nejednou vystoupily do popředí pokusy o vytvoření literatury s bohatším obsahem a s novým vztahem ke skutečnosti, vynikla nejvýrazněji tvorba, v níž se toto už starší úsilí spojilo s ohlasem humanistické vzdělanosti.

V souvislosti s úsilím o nové možnosti a široké uplatnění literatury v životě nelze přehlédnout ani uplatnění knihtisku v našich zemích. Obvykle se jako první a nejstarší tisk uvádí vydání staročeské Kroniky trojanské a klade se do roku 1468. Současné bádání ukazuje, že toto datum nelze pokládat s úplnou jistotou za správné. Toho roku byla dokončena rukopisná předloha, z níž tiskař sázel, a kniha asi byla vytištěna o něco později. Přesto však zcela oprávněně můžeme už v sedmdesátých letech 15. století vidět u nás počátky knihtisku. Mezi prvotisky (inkunábulemi), to je knihami vytištěnými do roku 1500, nalézáme převážně díla, která si činila nárok na širokou popularitu; vedle Kroniky trojanské je to např. Nový zákon, Pasionál, bible, žaltář, traktát Václava Korandy ml., Ezopovy bajky, Podkoní a žák apod. Velký rozvoj knihtisku v našich zemích ukazuje, že význam tohoto vynálezu pro společnost byl velmi brzo pochopen a knihtisk se stal významnou součástí kuturního vývoje v zemi.

I v česky psané literatuře těšila se největšímu zájmu próza. Zde ožívaly tradiční formy a funkce literatury hlavně v literatuře náboženské, především v náboženských polemikách. Znovu literárně vystoupil VÁCLAV KORANDA MLADŠÍ jako obhájce utrakvismu v traktátech i listech, na straně katolické pak rozvíjel JAN VODŇANSKÝ (*asi 1460) polemiku proti reformačním snahám utrakvistů, jednoty bratrské, později i proti luteránům; vedle češtiny sahal v polemikách i k latině.

Náboženskou literaturu věroučného rázu obohacovali členové jednoty bratrské, v první řadě VAVŘINEC KRASONICKÝ (asi 1460—1532) a LUKÁŠ PRAŽSKÝ (asi 1460—1528). Zatím co kališnická věroučná literatura byla v úpad-

ku, brali si oba bratrství autoři za úkol vytvořit pevné základy theologické, a přitom nejednou i literárně pracovali společně; oba se zúčastnili i obrany jednoty a polemik o jejích zásadách se stranou katolickou, s utrakvisty i s Lutherem. — Pozoruhodné je, jak se v ovzduší jednoty hlásila touha po vyšším vzdělání, některými jejími příslušníky dosud opomíjeném, a jak se zároveň i tady připravovala cesta k vyrovnání s podněty vzdělanosti humanistické; významným článkem tu byl spis Krasonického *O učených* ze začátku třicátých let. Z jiných bratrských autorů se k nim v té době řadil TŮMA PŘELOUČSKÝ († 1518), který nejen slovem mluveným, ale i písmem, nejčastěji formou listů, hájil a osvětloval náboženský i společenský program v době, kdy jednoty byla stále ohrožována nejen jinými náboženskými složkami v zemi, ale i mocí světskou. Proto se hojně obracel právě k světskému panstvu, jako např. roku 1502 k Albrechtovi ze Šternberka, jemuž formou listu poslal *Spis o původu jednoty bratrské a o chudých lidech*, který je z jeho prací dnes neznámější.

S úsilím šlechty o obnovení posic v zemi souvisel i její zájem o literární tvorbu spjatou s otázkami života v tomto prostředí. Znovu ožívala některá starší díla ještě z období předhusitského (Tandariáš a Floribella, Vévoda Arnošt aj.) jako oslava starých rytířských ideálů, ale brzo se objevovaly i spisy nové, v nichž nejednou vystoupila do popředí tendence výchovná: JAN HASIŠTEJNSKÝ z LOBKOVIC (1450—1517), bratr Bohuslava Hasištejnského, složil v prozaickém zpracování pro svého syna *Zprávu a naučení synu Jaroslavovi o tom, co činiti a čeho nechati* (1504), a královský úředník ALBRECHT RENDL z OUŠAVY (z Aušavy, † 1522) napsal tak zvané *Naučení pana Albrechta z Oušavy synům dané*. Typ šlechtice v těchto spisech ovšem nabýval ve srovnání se středověkým pojetím nových znaků a nad středověké ideály dvornosti vystupuje do popředí praktický zájem životní.

JAN HASIŠTEJNSKÝ z LOBKOVIC obohatil literaturu i cestopisem zvaným dnes *Putování léta Páně 1493 k svatému hrobu vykonané* (1505). Znaky, které je možno pozorovat u českých cestopisů doby poděbradské, to je zájem o skutečný život cizích zemí, objevily se i tady. Při výběru zpráv rozhodovaly ovšem především individuální záliby. Zatím co v cestopisu Jana Hasištejnského promlouvá šlechtic, v *Cestě z Čech do Jeruzalema a Egypta* MARTINA KABÁTNÍKA († 1503) sledujeme zkušenosti a zájmy prostého člověka. Litomyšlský řemeslník Martin Kabátník byl vyslán jednotou bratrskou, aby poznal náboženský život v církvích východních zemí; jeho vyprávění zapsal kolem roku 1500 a později vydal tiskem městský písař v Litomyšli Adam Bakalář. Tato Kabátníkova Cesta je důležitá tím, že nezahrnula jen zprávy o otázkách náboženských, nýbrž i mnohostranná pozorování z cizích zemí.

Cestopisná literatura byla brzy obohacena i překladem z nejnovější literatury evropské, jak ukazuje *Spis o nových zemích a o novém světě, o němžto jsme prvé žádně známosti neměli, ani kdy co slýchali*, vytištěný asi 1503 nebo 1504.

Jeho předlohou byl rozšířený dopis Ameriga Vespucciho³ Petrovi Mediccejskému o zkušenostech z cesty do Ameriky, tradovaný tehdy po Evropě v latinském znění.

K této tvorbě se připojily výsledky nového úsilí českých autorů vzešlé z jejich zájmu o soudobou tvorbu humanistickou. Rozšiřovaly českou prózu v první řadě o nový typ literatury mravně výchovné a společenskokritické, která měla přispívat k řešení soudobých společenských problémů a vyjádřit nové životní ideály. Z počátku převažovaly nad díly původními překlady a zpracování děl cizích. V tom však nelze hledat projev nedostatku tvůrčích sil nebo zkušeností, nýbrž snahu seznámit českého člověka s nejcennějšími hodnotami dávného literárního odkazu i nové tvorby humanistické.

Hlavní iniciativa při vzniku této literatury patří VIKTORINOVÍ KORNELOVI ZE VŠEHRD (asi 1460—1520), který se původně hlásil k latinským autorům z okruhu Bohuslava Hasištejnského, ale pak se jal programově budovat na svých dosavadních znalostech literaturu českou, prospěšnou daleko více životu českých zemí než díla latinská. K tomuto úsilí se připojili i další spisovatelé, nejprve Řehoř Hrubý z Jelení. Spolu s ním vydal Všehrd roku 1501 překlady z Jana Zlatoústého a sv. Cypriána.⁴ Program své práce vyslovil nejzřetelněji ve věnování připojeném k překladu *Knih o napravení padlého* od Jana Zlatoústého. Tam také vystoupil další podstatný rys této nové české literatury — vlastnictví založené na historické tradici. O ně se opřel i ve své samostatné práci *O práviech, o súdiech i o dskách země české knihy devatery* (1494—1499; jejich nová verze z roku 1508 má titul *Knihy devatery o práviech země české*). V díle se projevila Všehrdova snaha ukázat v době zápasu českých feudálů s městy cestu práva a podpořit úsilí měst.

Z jiných děl odborných lze v tomto období uvést lékařské spisy JANA ČERNÉHO (Nigera), člena jednoty bratrské, známého též z polemik s Augustinem Olomouckým. S jeho vysoce uznávanou lékařskou dovedností souvisí vznik prací *Spis o nemocech morních* (napsán asi 1496, tištěn 1506) a *Knihla lékařská, kteráž slove herbář neb zelinář* (1517).

Zcela zasvětil svou práci novému literárnímu úsilí shodnému s cílem Všehrdovým ŘEHOŘ HRUBÝ Z JELENÍ († 1514). Jeho dílo představuje početný soubor překladů a zpracování, jejichž výběr a aktuální určení obvykle zdůrazňoval v samostatně zpracovávaných předmluvách. Překládal z děl humanistů, např. Petrarcovy *Knihy dvoje o lékařství proti štěstí a neštěstí* (1501), Erasma Rotterdamského *Chválu bláznovství* (1513) i Bohuslava Hasištejnského *List Petruz Rožmberka*. Zaujetí pro mravní ideály starověku, které ve světle soudobého společen-

³ AMERIGO VESPUCCI (1451—1512), slavný mořeplavec italský. Pocházel z Florencie, kde tehdy vládl rod Mediccejský.

⁴ JAN ZLATOÚSTÝ (CHRYSOSTOMOS) byl cařihradským patriarchou a proslul jako řečník (347—407). — CYPRIÁN byl biskupem v Kartágíně († 258).

ského vývoje ožívaly po celé Evropě především prostřednictvím děl Ciceronových, přivedly jej i k překladům z tohoto autora. Z nich vynikají např. *Kniehy o přátelství, kteréž nadepsány sú Lelius*. Z účasti na politickém boji mezi šlechtou a měšťanstvem a z odporu proti bezpráví vznikl jeden z nejsamostatnějších jeho spisů, zvaný dnes *Napomenutí Pražanům*, do jehož zpracování byl pojat volný překlad Ciceronovy řeči „O zákonu Maniliově“. Otázkám veřejného života je věnován i jeho překlad Johanna Antonia Campana⁵ *Kniehy o tom, kterak má spravován býti úřad*. I do náboženských sporů chtěl vnést nové světlo z literatury humanistické překladem spisu italského filologa Laurentia Vally⁶, který dokazoval nepravost domnělé donace Konstantinovy (*O nepravě uvěřeném a smyšleném Konstantinovu papeži nadání*).

Řehořovy překlady svým výběrem i způsobem zpracování a určení pozoruhodně dokládají začleňování starověké i nové humanistické literární tradice do českých poměrů (např. sborník věnovaný staroměstským radním). Ve srovnání se snahami Viktorina ze Všehrd zároveň pozorujeme, že hlavní jeho důraz byl položen na ideové hodnoty děl, kdežto umělecká stránka v překladech nejednou ustoupila do pozadí; Řehoř si toho byl vědom. Nelze to však vysvětlit pouze menší dovedností překladatelskou, nýbrž i důvody věcnými, důrazem na srozumitelnost a zřetelem k publiku, u něhož nemohl vždycky počítat s potřebnými znalostmi, jež předpokládali autoři jeho latinských předloh.

Většina prací Řehoře Hrubého zůstala v rukopise, podobně jako mnohé jiné památky tohoto období. Rozšiřování literárního díla formou opisů bylo totiž časté po celé 16. století. Tiskem vyšel jen Řehořův překlad z Petrarky.

Z dalších význačných autorů se snažil vedle projevů latinských literárně těžit z humanistické vzdělanosti ve prospěch české literatury universitní mistr VÁCLAV PÍSECKÝ (1482—1511). Zvláště pozoruhodný je jeho překlad z řečtiny, *Spis Izokrata⁷ k Demonikovi*, uvedený oslavou českého jazyka a srovnáváním jeho literárních možností s řečtinou. Předčasná smrt přetrhla však naděje, které kladli současníci v další jeho literární práci i v možnosti jeho zásahu k zlepšení úrovně pražské university.

Jemu lze přičíst také zásluhy o rozvoj schopností syna Řehoře Hrubého z Jelení Zikmunda, neboť byl jeho učitelem a zároveň i vychovatelem a provázel jej i na studiích v cizině. ZIKMUND HRUBÝ z JELENÍ (Gelenius, 1497—1554) se brzy proslavil mezi evropskými humanisty jako vynikající znalec a vydavatel děl starověkých autorů. Vedle toho zpracoval ve dvou vydáních slovník *Lexicon symphonum* (1537, 1544), v němž po způsobu humanistických vzdělanců srovnával některé evropské jazyky (latinu, řečtinu, němčinu, češtinu) a hledal vzá-

⁵ JOHANNES ANTONIUS CAMPANUS (Gianantonio Campano, 1429—1477), italský humanista, učitel rétoriky; jeho literární dílo obsahuje vedle poesie a listů i naukové práce.

⁶ LAURENTIUS (LORENZO) VALLA byl historiograf neapolského krále (1407—1457).—O Konstantinově donaci viz výše na str. 277.

⁷ ISOKRATES (436—338 př. n. l.) byl proslulý slavnostní (epideiktický) řecký řečník; z jeho řečí je nejznámější *Panegyrikos*.

jenné jejich vztahy. V českém prostředí však přímo nepůsobil, neboť většinu života strávil v cizině, hlavně v Basileji.

Na směr působení Řehoře Hrubého navazoval OLDŘICH VELENSKÝ z MNICHOVA (žil v první polovině 16. století) opět převážně prací překladatelskou; zároveň byl tiskařem, jak tehda bývalo velmi častým zjevem. Většina jeho prací byla podnícena zájmem reformačních složek v našich zemích o otázky náboženské; překládal i z díla Lutherova. Vedle toho uvedl k nám tehdy oblíbenou sociální satiru Lukiánovu⁸ *Kratochvilní, spolu i požiteční listové a žaloby chudých a bohatých před Saturnem* (1520), která působila rovněž na Komenského, a Erasma Rotterdamského spis *Přeutěšená a mnoho prospěšná knieha Erazima Rotterdamského O rytieři křestanském* (1519).

Části své tvorby sem náleží i jiný tiskař, MIKULÁŠ KONÁČ z HODIŠKOVA († asi 1546). Zároveň s počátky tvorby Řehoře Hrubého z Jelení pracoval i on na překladu Lukiánových dialogů (1507) a z díla Petrarcova zvolil jeho *Sedm žalmuov kajících* (1507). Z humanistické tvorby si vybral *Českou kroniku Eneáše Silvia* (1510), jejíž slovesné hodnoty vyzdvihoval. V tomto překladu se snažil ulámat hroty jen některým místům; volba díla, reformační tradici nepřátelského, je dokladem ideové neujasněnosti u tehdejších utrakvistů, k nimž Konáč patřil. Vedle překladatelské práce se u Konáče už v hojnější míře objevily pokusy o samostatnou tvorbu, v nichž uplatňoval své znalosti humanistické. Tyto práce jej však přiváděly spíše už na pole literatury polemické a příležitostné a zasahovaly převážně do otázek náboženských, které hlavně pod vlivem nové reformační vlny německé znovu počínaly ožívat i v našich zemích, zvláště od dvacátých let 16. století. S Konáčovou literární i vydavatelskou činností souvisí i vznik některých drobných tisků, které věnoval většinou aktuálním otázkám, jako např. pamflet o Turcích v době tureckého nebezpečí.

Mnohdy lze v příležitostných tiscích tohoto druhu vidět počátky nejstarších letákových novin, šířených v drobných příležitostných tiscích. Přinášely zprávy o významných dobových událostech, ale také fantastická líčení různých sensačních příběhů, přírodních divů nebo zázraků apod. K velkému rozvoji tohoto druhu literatury dochází s rozšířením knihtisku a zájmu o tištěné projevy od poloviny 16. století, ale již v prvé jeho polovině nalézáme nejstarší doklady, např. roku 1515 Mikulášem Konáčem vydaný tisk o schůzce českého, polského a uherského krále s císařem, nazvaný *Sjezd císařské velebnosti a nejjasnějších tří králů jich milostí, v kterémž se mnoho divného a pamětihodného pokládá*. (Za předchůdce tištěných novin jsou považovány některé starší zprávy psané; k nim se u nás řadí dochované tak řečené *Jindřichohradecké noviny* z roku 1495, které zahrnují drobné politické zprávy týkající se císařského dvora.)

⁸ LUKIANOS (okolo 120—okolo 180), rodem ze Samosatu, kritisoval ideologii vedoucí vrstvy řecké společnosti a bojoval proti náboženským a mravním předsudkům. Měl veliký vliv na humanistickou satiru.

Konáč má zásluhy i o literaturu zábavnou. Nový rozvoj této tvorby je souběžný s tím, jak se literatura svými dalšími formami otvírala životu a všímala si různých jeho stránek. Vést přesnou hranici mezi literaturou zábavnou a tvorbou společenskokritickou nebo výchovnou je nejednou velmi obtížné, neboť i v ní je mnohdy využito výpravného rámce, a naopak i tam, kde do popředí vystupuje prvek zábavný, neztrácí se vždycky mravoučná nebo kritická tendence.

V době nového rozvoje výpravných žánrů tohoto druhu sahala se nejen u nás, ale i v jiných zemích, do středověké látkové tradice; čerpal z ní např. i Boccaccio pro své novely. Další podněty přinášel styk s antikou, a k nim konečně přibyla i tematika ze současného života. Do popředí se dostávaly látky světské, neboť v pojetí skladby nebyl už důraz položen na abstraktní ideály, ale na základní stránky života hrdinova, na oslavu osobní statečnosti, na životní úspěch, vítězství vtipnosti a dovednosti, která přemáhá nejednou i společenské výsady. V takovém pojetí ztrácely středověké látky své původní společenské určení, i když zůstával zachován tradiční rámec dvorského nebo exotického prostředí apod. Tiskem se pak tato literatura stávala obecně známou, takže mnohdy pronikala i do lidové tradice, jak to ukazuje např. povídka o Bruncvíkovi.

Ze starší literatury se nově rozšiřovaly např. povídky o *Alexandru Velikém*, o *Apolloniovi Tyrském*, cyklus o *sedmi mudrcích* i povídka o *Valtrovi a Griseldě*. Dále byly zpracovávány některé povídky podle Boccacciova *Decameronu*, např. *Kronika o Perytonovi*, Konáčem přeložená *Kronika o smutném skončení Gviškarda a Sigismundy* a další. Vedle ohlasů jednotlivých boccacciiovských novel v naší literatuře je dochován i větší *soubor jedenácti novel z Decameronu* spolu s podobnou skladbou dvanáctou, pravděpodobně samostatnou. Těchto dvanáct rozprávek spojuje jednotný záměr shromáždit příběhy na téma milostných dobrodružství a manželské nevěry; nedošly rozšíření a jsou dochovány v jediném rukopise (zvaném Neuberský) s dalšími ještě skladbami (viz str. 307). Zpracoval je snad HYNEK z PODĚBRAD (1452—1492). Pozornosti zasluhuje, že většina Boccacciiových novel i jiných zábavných skladeb toho druhu se k nám nedostávala přímo, nýbrž prostřednictvím latinských nebo německých zpracování. Zájem o Boccaccia dosvědčuje i to, že podle Boccacciova románu *Il filocolo* byla neznámým autorem přeložena rozsáhlá *Kronika o Floriovi a Biancefóře*⁹.

Vedle zmíněných menších skladeb objevil se zájem o spojení dějovosti s tendencí výchovnou i v souborech, které se nejednou už osvědčily jako literární pokladnice středověku. Především sem patří tři práce KONÁČOVY, totiž jeho překlad spisu oxfordského profesora Waltera Burleye († asi 1345) *Životové a mravné naučení mudrců přirozených a mužův ctností osvícených*, *Zrcadlo múdrosti svaté*

⁹ Názvu *kronika* se v starší literatuře užívalo nejen v dnešním smyslu slova, nýbrž i pro prózu psané zábavně vypravování. V podobném významu se užívalo také slova *historie*.

ho *Crhy* (Čtverohranáč — 1516) a zpracování latinského překladu Paňčatantry¹⁰ v knize *Pravidlo lidského života, jinak Podobenstvie starých mudrcuo* (1528). K nim se řadí i *Řeči a naučení hlubokých mudrcuo* od kališnického kněze JANA ČEŠKY († 1551). Tento výbor ze starověkých autorů sestavil Češka původně latinsky pro syny Viléma z Pernštejna, jejichž byl vychovatelem, ale později jej převedl do češtiny pro širší publikum (vyšel 1529). V úvodu k českému zpracování je zmínka o zábavné četbě, jako jsou kroniky o Meluzině, Gviškardovi apod.; tato četba zde byla odsouzena jako neužitečná a právě kniha Češkova ji měla nahradit.

Ze vztahu literatury k životu a z možností, které otvírala zábavné literatuře humanistická kritika společnosti, vyrůstaly spisy pranýřující výsměchem a ironií záporné stránky soudobého života, jak ukazují osobitě zpracovaná *Frantova práva* (tiskem 1518); spolu s kritikou vystupuje v těchto parodistických stanovách pijanského cechu optimistický vztah k pozemskému životu, vyslovený i v nejedné vložené povídce nebo anekdotě. Jinou formu výsměchu názorům a myšlení vzdělané společnosti přináší české zpracování v evropské literatuře oblíbeného *Rozmlouvání Šalomouna s Markoltem* (možná už z konce 15. století), v němž se střetává svérázná lidová moudrost představovaná Markoltem s učeností vzdělance Šalomouna. Šíře prosté životní moudrosti a vztah k mnoha každodenním zkušenostem i otázkám oživuje stále sbírku *Ezopových bajek*, která vyšla v novém zpracování mezi prvními tisky u nás (1488).

Pronikání mravoučných a kritických prvků do literatury tohoto druhu neslo s sebou nejednou potlačování výpravných složek díla, aby pozornost byla co nejvíce soustředována k jeho tendenci. Tu se sahalo i k alegorii, jak ukazuje např. skladba *O štěstí* (v Neuberském rukopise); vytištěna byla v pozměněné formě pod titulem *Pán rady* 1505. V této skladbě stává se dějový rámec východiskem k obšírnému moralisování. Středem pozornosti je život mládence, který se rozešel s Pravdou a Štěstím a podlehl rozmařilosti.

V povídkové formě neožívaly ze starší středověké tvorby pouze látky světské, ale i náboženské; v nových opisech se šířily např. *Aseneth*, *Solfernus*, *Beliál* a *Jiříkovo vidění*. Zájem byl i o předpovědi a proroctví. Živily jej nejen podněty náboženské a názory chiliastické, nýbrž i soudobá astronomie a víra v astrologii. Tak tomu bylo např. u astronomů JANA ŠINDELA a JANA PRAŽSKÉHO, řečeného Nihili. Víra v proroctví rostla pak v prostředí lidovém, které obracelo zvláště v dobách životní tísně pozornost k budoucnosti, od níž očekávalo řešení společenských poměrů. Tak se už od konce 15. století objevovala i česká proroctví, jejichž počet a rozšíření během 16. století ještě narůstal.

¹⁰ *Paňčatantra* (= pět knih), proslulá sbírka bajek indického původu, byla původně určena (jako politická učebnice) indickým princům. Z hebrejštiny byla přeložena do latiny Janem z Capuy (druhá polovina 13. století) s názvem *Directorium humanae vitae* (Pravidlo lidského života) a odtud přišla do literatury naší.

Nejznámější byla *prococtví Sibyllina, Libušina a Slepého mládence*. Mnohdy bývala aktualizována vzhledem k české situaci, např. k náboženským nebo politickým událostem.

Všechny oblasti české literární tvorby neprošly však ve stejné míře proměnou pod vlivem nových úkolů. Tak právě poesie na rozdíl od prózy zůstala silně spjata s předcházejícím vývojem. Dokládá to nejlépe česká náboženská píseň. V lidovém prostředí žila dál starší tvorba, nemnoho obohacovaná novými skladbami. Po době rozkvětu duchovní poesie v době husitské klesala nyní náboženská inspirace hlavně v ovzduší utrakvistické církve. Brzy se však projevila nová snaha o rozvoj písňové tvorby v jiných náboženských skupinách, které nejen přejímaly starší české písně, nýbrž vytvářely i samostatné skladby, jak ukazuje skladatelská činnost členů jednoty bratrské nebo některých dalších náboženských skupin.

Do dějin duchovní písně se zapsal v této době nejvíce VÁCLAV MIŘÍNSKÝ († asi 1492) jako skladatel nových písní českých i jako překladatel latinského zpěvu utrakvistického; jeho písňové soubory byly vydány tiskem až v 16. století. Z jiných utrakvistických autorů písní je znám jindřichohradecký KLIMENT BOSÁK. V počátcích rozvoje písňové tvorby bratrské nalézáme mezi autory např. MATĚJE KUNVALDSKÉHO a LUKÁŠE PRAŽSKÉHO. Lukáš měl i podíl na přípravě prvního tištěného bratrského souboru písní, kterým se roku 1501 počíná řada vydání a nových úprav bratrských zpěvníků.

Duchovní píseň patří k útvarům, které tehdy pronikaly nejhluběji mezi široké vrstvy. V této písni byly starší formy pevně zakořeněny i nadále udržovány a jednotlivé skladby měly dlouhou životnost. S tím souvisela i snaha autorů skládat nové texty na známé nápěvy, pro něž nejednou sáhli i do lidové slovesnosti. V údajích o nápěvech jednotlivých duchovních písní poznáváme nejeden ohlas světské písně, převážně původu lidového, např. *Čížku, ptáčku zeleného peří, Kdyžs u mého otce sloužil* aj.; dokladů pro ně přibývá během 16. století. Přes tyto i jiné rozptýlené zprávy o lidové slovesnosti zůstává v dochovaných pramenech celkový její obraz nadále neúplný; zvláště některé oblasti mohou být sledovány jen s obtížemi.

Náboženská píseň nacházela významné pěstitelé v tak zvaných literátských bratrstvech, která vznikala na kúrech utrakvistických i katolických chrámů. Nejstarší byla v Praze, Kolíně a Hradci Králové. Spolu s péčí o povznesení zpěvu objevili se brzy v okruhu těchto bratrstev i samostatní tvůrci slovesní a hudební. Vznikaly nové skladby latinské i české nebo se přepracovávala starší díla podle soudobých požadavků kladených na chrámový zpěv; přitom se už počínala objevovat v hudební složce těchto skladeb polyfonie. — S činností bratrstev souvisel vznik řady velkých kancionálů, často bohatě iluminovaných. Z této doby jsou nejzávažnější bohatě iluminovaný *Kutnohorský graduál* (druhá polovina 15. století), *Královéhradecký kancionál Franasův* (1505) a *Litoměřický kancionál* s vyobrazením Husa a s latinskými skladbami na něho.

K tendencím výchovné literatury s využitím alegorické nebo dialogické formy a k okruhu rytířské tematiky se hlásí skladby dochované v připomenutém už rukopisném Neuberském sborníku, kterým dnes říkáme *Boj Štěstí s Neštěstím a Veršové o milovníku*. Postava rytíře tu už ztratila své vyhraněné třídní postavení a stala se — podobně jako v soudobé próze — spíš nositelem obecných lidských vlastností. V básních *Májový sen* a *Stesk na ženitbu* (též v Neuberském sborníku) opustil už autor dějový rámec blízký středověku; do popředí vystupující důraz na tělesné požívačství ukazuje odvrát od středověké morálky, a tím i proměnu, jíž procházely některé složky tehdejší tvorby. V těchto básních se již hlásí vztah k poesii nové doby, uvolňující se ze zásad a měřítek středověkého básnictví. Tematikou i způsobem zpracování jsou blízké podobné tvorbě německé.

Za autora uvedených skladeb Neuberského sborníku bývá pokládán Hynek z Poděbrad, jemuž lze připsat s největší pravděpodobností alespoň *Májový sen* a *Verše o milovníku*.

K alegorickým skladbám Neuberského sborníku se druží veršovaná didaktická skladba *Zrcadlo marnotratných* (neboli Traktát o mládenci marnotratném — tiskem 1515). Znovu se tu setkáváme s jinochem, který trpí za svůj rozmařilý život; látkou se blíží zmíněné již próze Pán rady. I tady pozorujeme zobecňující tendence autorova moralisování.

Mezi veršovanými skladbami s moralisujícím a společenskokritickým určením objevuje se rovněž dávno oblíbená alegorie zvířecí v *Radě zhovadilých zvířat a plectva k člověku* (tiskem 1528). Její autor se nespokojil jen s všeobecnou kritikou společnosti, ale věnoval zájem osudům utiskovaného venkovského lidu. V dochovaném tisku se střídají výklady prozaické s veršem; to vedlo k dohadům, že původní skladba byla jen veršovaná, kdežto prozaická část byla doplněna později.

Na oživenou tradici předhusitské tvorby rytířské a hlavně na její stavovsky vyhraněnou didaktickou složku navazovalo svým pojetím *Naučení rodičům*, jehož úvodní verš naznačuje vztah skladby k rodu Pernštejnů.

Pro mluvní poesii této doby byl charakteristický bezrozměrný verš. Jeho tradice se dá sledovat už od Dalimilovy kroniky, ale k největšímu rozvoji ho přivedla mluvní poesie doby husitské. Od druhé poloviny 15. století nabýval v básních určených k recitaci nebo k tichému čtení absolutní převahy v souvislosti s rostoucím významem prózy. Současně se oblast verše o pevném počtu slabik zužovala na píseň.

Nejvýznamnější podněty pro další literární vývoj, které byly vytvořeny v období od konce 15. století do dvacátých let 16. století, byly v úsilí o bohatší obsah literatury a její nový vztah k životu. Spolu s důrazem na mravně výchovnou a vzdělavatelnou funkci literatury, která se už neomezovala pouze

na zájmy náboženské, šla péče o povznesení literární tvorby po stránce umělecké. Pozornost k těmto otázkám obracela hlavně literatura humanistická.

Závažným činitelem v literárním životě byla účast světských složek, zvláště měštanských, které se již od doby husitské počínaly osobitě uplatňovat v sociálním životě a od druhé poloviny 15. století se dostávaly do popředí kulturního dění v našich zemích. V 16. století pak opanovaly celou literaturu a vtlačily jí svou pečeť.

Periodisací humanistického písemnictví v českých zemích od doby poděbradské do Bílé hory se zabýval J. B. Čapek ve vstupní části své studie Václav Klement Žebrácký a jeho poesie politická, Universitas Carolina 1955, Vol. 1, Philologica No 2. Životopisy jednotlivých autorů se soupisem jejich díla podává práce Antonína Truhláře a Karla Hrdiny Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve století XVI. (abecedně, zatím pouze hesla Abel-Collinus), 1918. K tomu viz Josef Král, Literární činnost humanistických profesorů Karlovy university mezi r. 1409—1622, LF 36, 1909; srov. též Josef Král, Československá filosofie, 1937, str. 6n. a bibliografie na str. 291—293.

Literaturu o prvních průkopnících humanismu u nás viz na str. 269.

Základem poznání našeho humanismu od počátků až do dvacátých let 16. století zůstávají díla Josefa Truhláře Počátky humanismu v Čechách, 1892, a Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II., 1894. — Otázkou počátků humanismu na pražské universitě se zabýval Jan Václav Novák, Rektorská řeč M. Řehoře Pražského z r. 1476, VKČSN 1897. — O počátcích humanismu na Moravě stručně Oldřich Králík, Humanismus a počátky českého mluvnictví (sborník Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, 1948); týž, Dvě zprávy o olomouckých humanistech, ČMM 68, 1948.

Dialogus Jana z Rabštejna (v latinském originále s paralelním zkráceným překladem Františka Palackého) vydal Bohumil Ryba 1946; tam i další literatura o autoru i jeho díle. Srov. též Bohumil Ryba, Filip Beroaldus a čeští humanisté, Zprávy městského musea v Českých Budějovicích 1932—33.

Literaturu o Šimonu ze Slaného viz dříve na str. 269.

Z chystaného souborného vydání díla Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic vyšly péčí Bohumila Ryby Spisy prosaické, 1933 (svazek obsahuje tyto práce: De miseria humana, De avaritia, De felicitate, De veterum philosophis, Oratio pro Petro Schoto, Nekrolog Alexandra Imolského a doplňky k Listáři); týž vydal (v Teubnerově sbírce Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum) výbor z prozaických prací Hasištejnského pod názvem Bohuslav Hassensteinus baro a Lobkowicz, Scripta moralia (obsahující spisy De miseria humana, De avaritia, De felicitate, De philosophorum nugis), Oratio ad Argentinenses, Memoria Alexandri de Imola, Lipsiae 1937. Drobný výběr z básní podle textu Mitisova vydal Otakar Jiráni, Bohuslav Hasištejnski a Lobkovic Carmina selecta, 1922. Proslulou veršovanou Žalobu k sv. Václavu na mravy Čechů vydal v latinském originále Karel Hrdina ve výboru Bohemia latina, 1931. Listář Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic vydal Josef Truhlář 1893. Překlady z díla Hasištejnského uveřejnil Karel Vinařický, Pana Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic věk a spisy vybrané, 1836; nověji ve Vinařického Sebraných spisech II, 1875; skladbu Vřídla karlovarskému přeložil Jaroslav Vrchlický (otištěna ve sbírce Z níh poesie národní a umělé, 1910). Epigramy Hasištejnského překládal a patnáct z nich otiskl Karel Hrdina ve Zprávě reálného gymnasia v Kolíně 1910—11. Bohumil Ryba přispěl k poznání díla Hasištejnského ve studii Filosofická próza Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic, LF 58, 1931.

Soupis prací Augustina Olomouckého pořídili Antonín Truhlář a Karel Hrdina v Rukověti k písemnictví humanistickému I, 1918. Z díla Augustinova vydal v originále Karel Svoboda Augustini Olomucensis Dialogus in defensionem poetices, 1948; Svoboda věnoval tomuto dílu též studii Augustina Olomouckého Dialog na obranu básnictví, LF 69, 1942, a dále II dialogo „In difesa della poesia“ di Agostino da Olomouc, Lettere Italiane 1956. O autorovi psal Vincenc Prasek, Augustin Doktor a Olomučané, ČMM 26, 1902. O jeho poměru k jednotě a o sporech s Janem Černým viz Müllerovy - Bartošovy Dějiny Jednoty bratrské I, 1923. Z novějších prací viz též Václav Nešpor, O původu moravského humanisty Dr. Augustina Olomouckého, ČČH 38, 1932.

Václava Píseckého překlad Spisu Izokrata k Demonikovi s památnou předmlouvou vydal Karel Jaromír Erben, Výbor II, 1868; rozbor podal František Lepař, LF 1, 1874. Listy Píseckého vydal Josef Truhlář, Dva listáře humanistické, 1897. K tomu viz Bohumil Ryba, List Václava Píseckého Michalovi ze Stráže, LF 60, 1933; též věnoval Píseckému studii Václav Písecký, Eneáš Silvius a Lukianos, LF 57, 1930.

Listy Racka Doubravského vydal Josef Truhlář, Dva listáře humanistické, 1897. Doplněk k poznání humanistické korespondence Rackovy přinesla Dana Martínková-Pěnková ve studii Neznámý dopis českého humanisty Racka Doubravského, LF 3 (78), 1955; táž se zabývala také polemikou dr. Racka Doubravského proti Martinu Lutherovi, LF 3 (78), 1955, a LF 4 (79), 1956. O jeho teoretickém spise Libellus de componendis epistolis psala Lidia Winiczuková v článku Dr Racek z Doubravy — Przyjaciel Polaków w XV./XVI. wieku, Problemy 8 (65), 1951; táž, Ad Roderici Dubravi Epistolas, LF 74, 1951, a v knize Epistolografia, Warszawa 1952.

Několik listů Jana Šlechty ze Všehrd vydal Josef Truhlář, Dva listáře humanistické, 1897; též napsal i studii Život a působení Jana Šlechty ze Všehrd, ČČM 53, 1879. Nově psal o Janu Šlechtovi Antonín Petr Šlechta, Z pravěku do novověku IV, 1925.

O Dubraviovi psali: Antonín Rybička, Jan z Doubravky a z Hradiště (Dubravius), biskup olomúcký, ČČM 52, 1878; František Skočdopole, Život a dílo Jana Dubravia, Zpráva gymnasia v Třeboni 1911—12. Z novějších prací Bořivoj Benetka, Vynikající biskup a diplomat na trůně olomouckých biskupů (Jan z Doubravky a Hradiště), Rád 7, 1941.

O počátcích knihtisku viz dříve na str. 267.

O Václavu Korandovi ml. viz dříve na str. 268.

O Janu Vodňanském psal Josef Truhlář, O životě a spisech známých i domnělých bosáka Jana Vodňanského, ČČM 58, 1884. Pozoruhodný úryvek z předmluvy k jeho slovníku (obsahující parafrázi Všehrdovy chvály českého jazyka) otiskl Albert Pražák v knize Národ se bránil, 1945, str. 33.

Ukázky z díla Lukáše Pražského uveřejnil Amedeo Molnár při své studii Bratr Lukáš, bohoslovec Jednoty, 1948; též otiskl další ukázky z Lukášova díla v souboru textů Českobratrská výchova před Komenským, 1956. O Lukášovi psal již dříve Antonín Gindely, Bratr Lukáš a spisové jeho, ČČM 35, 1861.

Prvé úplné vydání spisu Vavřince Krasnického O učení uveřejnil Amedeo Molnár, Českobratrská výchova před Komenským, 1956; tam i ukázky z jiných děl. O Krasnickém psali: František Malínský, Litomyšlský předchůdce Blahoslavův a Komenského, časopis Od Trstenické stezky 11, 1931—32; F. M. Bartoš, Obzvláštní obránce Jednoty bratrské (v souboru Bojovníci a mučedníci, 1939 a 1946). K oběma autorům viz též Josef Theodor Müller - F. M. Bartoš, Dějiny Jednoty bratrské I, 1923; dále Rudolf Urbánek, Jednota bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy (Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brně, 1923).

Tůmy Přeloučského Spis o původu Jednoty bratrské a o chudých lidech vydal Vojtěch

Sokol 1947; v úvodu k edici výklad o autoru a literatura. — O dějinách jednoty bratrské v této době poučuje z různých stránek nejnovější sborník *Jednota bratrská 1457—1957*, 1956, kde je uvedena také další literatura, a hlavně Rudolf Říčan, *Dějiny jednoty bratrské*, 1957.

Jana Hasištejnského z Lobkovic Zprávu a naučení synu Jaroslavovi vydal František Zeman pod názvem *Pravdivý český mentor*, 1876. K tomu viz Josef Doležal, *Dva spisy výchovné 16. věku*, *Pedagogické rozhledy* 31, 1917—18. Putování k svatému hrobu otiskl Ferdinand Strejček 1902, v novočeské úpravě František Maleček 1907.

Naučení pana Albrechta Rendla z Oušavy synům dané otiskl Jaromír Čelakovský, *ČČH* 8, 1902.

Martina Kabátníka *Cestu z Čech do Jerusalema a Kaira* vydal (s výkladem o autorovi) Justin V. Prášek 1894; nově Josef Dostál, *Cesty do Svaté země*, 1948. — Spis o nových zemích a o novém světě vydal Cyril Straka 1926.

O počátcích národního humanismu pojednává Josef Truhlář v práci *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, 1894.

Literatura o Viktorinovi Kornelovi ze Všehrd je uvedena na str. 321n.

Janem Černým se zabýval v rozsáhlé studii Gustav Gellner, Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby jagellonské, *VKČSN* 1934.

Řehoře Hrubého Napomenutí Pražanům vydal Josef Grim, *Výbor z literatury české II*, 1905. Z překladů Hrubého vydal Jan Václav Rozum *Ciceronova Laelia a Paradoxa* v 1. díle *Bibliotheky staročeské 1853*; Hrubého překlad *Bohuslavova listu* otiskl Karel Jaromír Erben, *Výbor II*, 1868, a Josef Truhlář v *Listáři Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic*, 1893. *Erasma Rotterdamského Encomium moriae* čili *Chválu bláznovství* v překladu Hrubého vydal Ignác Jan Hanuš, 1864. Celková charakteristika díla Řehoře Hrubého je zatím pouze u Josefa Truhláře, *Humanismus a humanisté v Čechách za krále Vladislava II.*, 1894. Ze starších prací zabývajících se dílem Hrubého viz Antonín Truhlář, *O českých překladech z antických básníků latinských a řeckých za doby střední*, *Program Akademického gymnasia v Praze 1885*, a Josef Kramář, *Překlad Ciceronova Laelia* pořízený od Řehoře Hrubého z Jelení, *Program gymnasia v Písku 1904 a 1905*. Nověji se překladatelským dílem Hrubého zabýval Viktor Fluss, *Zur altschechischen Cicero-Uebersetzung des Řehoř Hrubý von Jelení*, *Výroční zpráva německého reálného gymnasia v Bratislavě 1930—31*.

O Václavu Píseckém viz výše na str. 309.

O Zikmundu Hrubém z Jelení psal František Novotný, *Sigmund z Jelení* vydavatelem *Pliniovy Naturalis historia*, *Sborník filologický* 3, 1912; Bohumil Ryba, *Sigismundus Gelenius a jeho vydání Arnobia a Minucia*, *LF* 52, 1925; týž, *Sigismundus Gelenius a Gilbertus Cognatus*, *LF* 51, 1924; Karel Hrdina, *Řecká vydání Sigismunda Gelenia* (*Sborník prací filologických univ. prof. Františku Grohovi*, 1923). *Soubornou studii o Geleniovi* přispěl Bohumil Ryba do sborníku *Co daly naše země Evropě a lidstvu I*, 1939, 2. vyd. 1940.

Přehled literární činnosti Oldřicha Velenského podává stručně drobná studie F. M. Bartoše *Křesťanský rytíř Oldřich Velenský* (v souboru *Bojovníci a mučedníci*, 1939 a 1946). Týž psal ve studii *Zapadlé dílko bratrské vědy*, *VKČSN* 1925, o latinském spise Velenského, vyvracejícím tradici o pobytu a smrti apoštola Petra v Římě, z níž byl odvozován primát římských papežů.

Šest tisků Mikuláše Konáče z Hodiškova (a Jana Wolffa) vydal ve faksimile (*Monumenta Bohemiae typographica*) Zdeněk V. Tobolka 1928. Nové příspěvky k poznání Konáčova díla přinesli: Stefan Vrtel-Wierczyński, *Palinur und Charon* polnisch und tschechisch (*Biernat z Lublina - M. Konáč*), *Slavische Rundschau* 10, 1938; Jan Bombera, *Konáčův překlad Sylviových záznamů o době husitské*, *Olomouc 1938*; Milan Kopecký, *Několik poznámek ke Konáčově hře Judith* (*sborník Příspěvky k dějinám starší české literatury*, 1958).

Počátky českého novinářství se zabývali: Josef Volf, Dějiny novin v Čechách do r. 1848, 1930; týž, Dějiny novin a časopisů I. Do roku 1848, Čs. vlastivěda VII, 1933; nově Vladimír Klimeš, Počátky českého a slovenského novinářství, 1955, o tom viz kritickou stať Jána Čaploviče, O začiatkoch slovenského novinárstva, Slovenská literatúra 4, 1957, a Josefa Polišínského, Novinářský sborník I, 1956, str. 85—88. Jednotlivé staré noviny vydali a opatřili průvodní stať: Josef Polišínský, Noviny nekaždému známé o starém Čechu a jiné příspěvky k ideologii předbělohorských Čech, ČL 40, 1953; Jaroslav Kolár, K počátkům tištěných novin v Čechách v XVI. století, Česká literatura 2, 1954; týž, Dvě české noviny o tureckých válkách z přelomu 16. a 17. století, ČMM 73, 1954. — Soupis dochovaných tištěných novin přináší Knihopis českých a slovenských tisků, především pod hesly „Novina“, „Noviny“; ovšem pod těmito hesly nejsou vyčerpány všechny známé tisky.

Ukázky ze zábavné literatury 16. století vyšly ve výboru Bedřicha Václavka, Historie utěšené a kratochvilné, 1941 (znovu 1950), a ve výboru Antonína Grunda, Kratochvilné rozprávky renesanční, 1952.

Ohlasem Boccaccia v české literatuře se zabýval v několika studiích Arturo Cronia: Čechy v dějinách italské kultury, 1936; Boccaccio v českém písemnictví, 1949, a znovu v souhrnu *La fortuna del Boccaccio nella letteratura ceca*, *Lettere Italiane* 6, 1954. — Boccacciovské rozprávky z Neuberského sborníku vydal (a připsal Hynkovi z Poděbrad) Antonín Grund 1950; tam rovněž přehled Boccacciova ohlasu v české literatuře té doby.

O Hynkovi z Poděbrad a Neuberském sborníku psal Vilém Pražák, Neuberkův sborník a Májový sen, Sborník filosofické fakulty university Komenského, č. 22 (5), Bratislava 1924.

O Konáčově překladu *Zrcadla múdrosti svatého Crhy* psal Václav Hanka v *Rozboru staročeské literatury II*, 1845, a Jan Gebauer ve *Sborníku vědeckém Musea království českého č. VI*, 1873. O českých úpravách *Burleyova* spisu *De vita et moribus philosophorum et poetarum* psal František Novotný, *Burleyovy Životy starých mudrců a jejich česká zpracování*, LF 40, 1913. Otázky předlohy Konáčova zpracování se dotkla Anežka Schmidtová v přehledu dochovaných rukopisů a tisků: *De Burlei Vitarum codicibus Bohemicis*, *Eos* 49, 1957—1958. — Češkovy *Řeči hlubokých mudrcův* vydal pod titulem *Základové moudrosti a opatrnosti František S. Bezděka 1844*, s předmluvou Pavla Josefa Šafaříka. Další literatura v *Jakubcových Dějinách I*, 1929, str. 565.

Ukázky z mravokárné a zábavné literatury tohoto údobí otiskl Čeněk Zíbrt ve sbírce *Řády a práva*, 1910. Týž vydal *Frantova práva 1904* (nově otiskl rozprávky z *Frantových práv Antonín Grund* v uvedeném výboru); *Frantova práva* vydal Jaroslav Kolár v *souboru Frantové a grobiáni*, 1959. O *Frantových právech* viz Franz Spina, *Die alttschechische Schelmenzunft Frantova práva*, 1909; Józef Magnuszewski, *Frantowa prawa w literaturze czeskiej i polskiej* (ve sborníku *Z polskich studiów slawistycznych*, Warszawa 1958).

Čeněk Zíbrt vydal též *Markolta* (v edici *Markolt a Nevím*, 1909). — O prvotisku českého zpracování *Ezopa* psal Antonín Truhlář v úvodu ke svému vydání *Jana Albína Ezopových fabulí*, 1901; tam v příloze otištěn i text dochovaného zlomku. — Jiříkovo vidění vydal nově František Tichý 1934; k tomu viz poznámky Knuda Jensena v LF 65, 1938. Viz též příspěvek Jana Vilikovského, *Zapomenutý rukopis Jiříkova vidění*, tamtéž.

Skladbu Pán rady vydal Josef Vašica 1944 pod titulem *Traktátec O Štěstí*, kterýž má jméno *Pán rady*.

O proroctvích pojednal soustavně Ferdinand Menčík, *Česká proroctví*, Jičín 1879 a častěji; z novějších prací srov. Josef Volf, *Slepý mládenec*, *Česká revue* 20, 1927.

Duchovní písní této doby se zabývají práce Josefa Jirečka, *Hymnologia bohemia*. *Dějiny církevního básnictví až do XVIII. století*, 1878, a Karla Konráda, *Dějiny posvátného*

zpěvu staročeského. Od XV. věku do zrušení literátských bratrstev, 1893; tam i rozbor hudební a starší literatura, hlavně o kancionálech. Z novějších prací podává stručný přehled Hubert Doležil, *Česká píseň reformační a vývoj protestantského chorálu* (sborník *Co daly naše země Evropě a lidstvu I*, 1939, 2. vyd. 1940). Nejnověji se zabýval problematikou duchovní písně Antonín Škarka, *Z problémů české hymnologie*, *Akord* 10, 1942—43; týž, *Hymnorum thesaurus Bohemicus*, jeho plán a realizace, Cyril 1948. Hudební stránce především duchovní písně věnoval studii též Jan Branberger, *Hudební úvahy o české humanistické poesii*, VKČSN 1946. Souhrnný výklad o písni a literátských bratrstvech z hlediska dějin hudby je u Jana Racka, *Česká hudba*, 1958; tam i přehled starší literatury.

Přehled dochovaných kancionálů podává práce Antonína Škarky, *Hymnorum thesaurus Bohemicus*, jeho plán a realizace, Cyril 1948. O jednotlivých kancionálech Dobroslav Orel, *Kancionál Franusův z r. 1505*, 1922; týž, *Počátky umělého vícehlasu v Čechách*, Sborník filosofické fakulty university Komenského, Bratislava-Martín 1922. — O literátských bratrstvech psal Ferdinand Tadra, *Sborové literátův čili kúry literácké v Čechách* (*Památník Hlaholu* 1886); obšírněji Karel Konrád, *Dějiny posvátného zpěvu staročeského*, 1893. Srov. též Zikmund Winter, *Život církevní v Čechách, 1895—1896*; Gracian Černušák, *Přehledný dějepis hudby*, 1946.

Lidovou písní světskou a jejími vztahy k písni duchovní se zabývali: Otakar Hostinský, *36 nápěvů světských písní českého lidu z 16. století*, 1892, znovu 1957 (tam i souhrn starší literatury); Čeněk Zíbrt, *Zbytky českých písní světských z věku XVI., XVII. a XVIII.*, ČČM 69, 1895; Jan Branberger, *Česká světská píseň lidová v XVI. století*, ČL 19, 1910, a 20, 1911; Emil Axman, *22 světských nápěvů ze XVI. století*, *Hudební výchova* 1, 1920; Jiří Horák, *Naše lidová píseň*, 1946. Srov. též stati Bedřicha Václavka a Roberta Smetany *O české písni lidové a zlidovělé*, 1950.

O veršovaných skladbách Neuberského sborníku podrobně pojednává Vilém Pražák, *Neuberkův sborník a Májový sen*, Sborník filosofické fakulty university Komenského, č. 22 (5), Bratislava 1924. Novou studii o veršovaných skladbách Neuberského sborníku a jejich vydání chystá Zdeňka Tichá. — O otázce autorství Hynka z Poděbrad uvažuje Antonín Grund v úvodu ke svému vydání Boccacciovských rozprávek, 1950.

Vydání *Zrcadla marnotratných* pořídil Josef Vašica 1940.

Radu zhovadilých zvířat otiskl ve faksimile podle vydání Karla Ignáce Tháma (s předmlouvou Josefa Dobrovského) z roku 1814 Václav Flajšhans 1939; vydání provázejí tři drobné studie: vydavatelova, Zdeňka V. Tobolky a Václava Machka, kde je uvedena i další literatura. Ukázky z Rady zvířat otiskl Karel Jaromír Erben ve *Výboru II*, 1868. Zvláštní studii věnoval Radě zvířat Václav Machek, Prvá dvě vydání staročeské Rady zvířat, LF 65, 1938, a Václav Flajšhans, Josefa Dobrovského vydání Rady zvířat a Fenclova Radda zhovadilých zvířat, 1942.

Naučení rodičům vydal Josef Vašica, 1928 a 1946; k tomu viz Josef Doležal, *Dva spisy výchovné 16. věku*, *Pedagogické rozhledy* 31, 1917—1918.

VIKTORIN KORNEL ZE VŠEHRD

Dílo Viktorina Kornela ze Všehrd zaujímá přední místo na prahu nového rozvoje české literatury oplodněné italským humanismem. Všehrd byl však u nás první, kdo se nespokojil pouhým převzetím hotových podnětů humanistických. Rozpoznal význam humanistického přínosu pro rozvoj národní kultury, a vycházejí zároveň z domácích literárních tradic, spojil obojí v novou synthesu. Stal se tak programovým i tvůrčím zakladatelem nové literatury psané v humanistickém duchu národním jazykem a tuto novou literaturu postavil do služeb zájmů českého měšťanstva, které se současně stává vedoucí kulturní složkou. Volbou národního jazyka navázal i na zlidovění literatury v době husit ské a ukázal cestu i k zlidovění humanismu. Ztělesnil tak v národním humanismu to nejpokrokovější ze své doby i z minulosti.

Viktorin Kornel ze Všehrd pocházel z královského města Chrudimi, kde se narodil kolem roku 1460. Jeho rodiče byli zámožní měšťané, takže se jich přímo dotýkaly vleklé spory města s okolní šlechtou. Spolu s utrakvismem mohl si tedy Viktorin odnést z domova i základy měšťanského uvědomění.

Nejpozději roku 1477 odešel na pražskou universitu. Ta se tehdy jako utrakvistický ústav uzavírala pronikání humanismu, ale prvního humanistického zasvěcení dostalo se Viktorinovi přesto již v době universitních studií. Bylo to pravděpodobně v přednáškách mistra Řehoře Pražského (který se snad již za Viktorinových studií stal z odpůrce prvním přívržencem tohoto nového směru na universitě), ale Viktorin se mohl s novým směrem seznámit i soukromým stykem s pražskými humanisty, kteří vystudovali v Itálii. Roku 1483 stal se Viktorin mistrem svobodných umění a zahájil sám universitní přednášky. Jako universitní mistr používal humanistického příjmení Cornelius. Za svého působení na universitě seznámil se Viktorin vedle starších českých reformačních spisů též s učením Chelčického, jehož spisy dokonce doporučil Vavřinci Krasonickému a ukázal mu tak cestu k jednotě bratrské. Jeho styky s bratřími a s ochránci jednoty, jeden výrok v Knihách devaterých i zpráva Krasonického svědčí o tom, že jeho poměr k bratřím nebyl záporný jako u oficiálních představitelů utrakvistické církve, nýbrž že byl, aspoň po určitý čas, jednotě velmi blízko. Přilnutí k humanismu spolu se znalostí domácího duchovního vývoje vytvářely tak u Viktorina předpoklady pro směr jeho příští literární činnosti.

Roku 1487 opustil Viktorin universitu a přijal místo u zemského soudu. Pravděpodobně v souvislosti s udělením úřadu starosty komorního¹ a ingrosátora zemských

¹ *Starosta komorní* byl úředník zemského soudu, který měl za úkol vysílat soudní zřízence (komorníky) na půhony, to je předvolání k soudu, i k mimosoudním úkonům; kromě toho byl poradcem stran ve složitých formálních předpisech soudního řízení.

desk², kterého dosáhl již po roce, dostalo se mu i povýšení do vladyckého stavu a přídomku „ze Všehrd“; po prvé se u něho setkáváme s tímto přídomkem roku 1488.

Největší význam pro formování Viktorinovy osobnosti měla prvá léta jeho úřadu u zemského soudu. Služba mu nebyla pouhým pramenem příjmů, ale vykonával ji s láskou a pílí, jak svědčí jeho pozdější dílo i důležitý úřad místopísaře zemských desk, jehož dosáhl roku 1493. Úřední působení se mu tak stalo průpravou k poznání starobylého zemského práva, do jehož ducha pak pronikl vlastním studiem. V soudní praxi a v deskovém řízení mu neušly přehmaty a obcházení i komolení právních předpisů a zvyklostí ze strany šlechty, která ovládala zemský soud a snažila se v zápase s městy přizpůsobovat právo ve svůj prospěch. Tuto skutečnost si uvědomil a těžce nesl nejen jako obdivovatel domácího práva, ale tím spíše, že sám byl měšťan. Přitom nemohl nevidět, kam vede zemi zvůle a sobectví šlechty i její napodobování cizích vzorů, takže vědomí příkoří páchaného šlechtou na měšťanstvu mu splývalo s probuzeným vlastenectvím. To všechno zapůsobilo určujícím způsobem i na směr jeho humanistického nadšení, které si přinesl z universitních let.

Do ohniska humanistických snah přišel v Praze Viktorin právě na sklonku osmdesátých let, kdy ještě ne třicetiletý přijal službu u zemského soudu. Dostal se tak do blízkosti královské kanceláře, kde v té době působil Bohuslav z Lobkovic a Jan Šlechta ze Všehrd. Přímo u zemských desk spolu s Viktorinem pracovali i Bohuslavovi přátelé Jan Píbra († po 1512) a Jan z Domaslavě († asi 1501). Ti spolu s některými druhy mimopražskými, jako byl Augustin Olomoucký, vytvořili záhy humanistický kroužek spojený obdivem pro díla klasických latinských autorů, která studovali a napodobovali.

Hlavně působil na Viktorina Bohuslav z Lobkovic, s nímž ho brzy spojilo přátelství. Bohuslav však byl šlechtic, kdežto Viktorin měšťan, a z toho vyplýval základní ideologický rozpor, znásobený ještě tím, že Bohuslav byl katolík (stal se jím za svých italských studií) a jeho zaujetí pro klasický starověk šlo tak daleko, že po svém návratu do Čech postrádal porozumění pro potřeby domácího prostředí. Tyto rozdíly mezi oběma přáteli mohly ovšem zůstat skryty jen dočasně.

Ve společnosti svých humanistických přátel vytěžil Všehrd mnoho pro zdo-konalení v klasické latině, jak svědčí několik jeho zachovaných listů, poznal řadu klasických autorů a nejspíše také zde se obeznámil s římským právem, které Bohuslav v Itálii studoval. Musel si však časem uvědomit i nepatrný společenský dosah literární činnosti celé družiny, která se omezila na pouhé napodobování klasických vzorů jejich původním jazykem toliko pro vlastní potěšení a isolovala se tak od ostatní národní společnosti. Členové této družiny osvojili si totiž ono stádium italského humanismu, které bylo již knižní, imi-

² *Ingrosátor zemských desk* prováděl pod dozorem nejvyššího písaře nebo místopísaře zápisy do zemských desk. — Zemské desky byly knihy vedené při zemském soudu v Čechách již od 13. století. Zaznamenávaly se do nich půhony, soudní nálezy, kupní smlouvy a všechny změny šlechtické pozemkové držby i dluhy a platy váznoucí na statcích. Od konce 14. století se dělily podle povahy zápisů na půhonné, trhové a zápisné; k nim přibýly od poloviny 15. století tak zvané knihy památné, kam zaznamenávána hlavně důležitá sněmovní usnesení a královské listiny celostátního významu.

tující, samoučelné a výlučné, které dávno ztratilo souvislost s původním vlasteneckým kultem klasické minulosti jako prostředkem napomáhajícím pozvednout italské národní sebevědomí.

V družině pražských humanistů poznal Všehrd i některá latinská díla Dantova a dověděl se aspoň z doslechu o jeho Božské komedii. Byl to právě příklad Dantův, který mu byl jedním z popudů k přemýšlení o možnosti vytvořit národní literaturu v novém, humanistickém duchu, jak později naznačil. Odchod Bohuslavův z královské kanceláře a jeho zahraniční cesty v letech 1490 až 1491 byly zřejmě údobím, kdy ve Všehrdovi uzrávala myšlenka na vytvoření této nové literatury. Prvé pokusy realizovat ji učinil pravděpodobně již tehdy, když se pokusil o první překlady latinských autorů do češtiny. Kteří to byli autoři a která díla, nevíme. Všehrd se pouze u svého prvního známého překladu z roku 1495 zmiňuje o tom, že tento jeho překlad není první. Tak již před roztržkou s Bohuslavem, k níž došlo roku 1494, dospěl Viktorin na cestu, jejíž směr později výslovně ukázal.

Roztržka s Bohuslavem z Lobkovic nebyla tedy důvodem, jako spíše posledním popudem k tomu, aby Všehrd důsledně nastoupil cestu humanismu národního. Základní předěl, ke kterému takto došlo v životě i díle Všehrdově, není ničím náhodným — je zákonitý, třebaže nelze pominout osobní motivy roztržky. O tom, že nové hnutí zráló již dříve, svědčí též lidé, kteří se tehdy v okolí Všehrdově objevovali, i zachované stopy přímého ohlasu, který mělo jeho vystoupení ve prospěch národního jazyka a literatury. Mezi Všehrdovými přáteli byl již tehdy Řehoř Hrubý z Jelení a důležitou úlohu při realizování Všehrdova záměru měl i kněz Jíra, utrakvistický farář od Matky boží na Lúži, s nímž se Všehrd radil, ke kterým dílům klasických autorů obrátit překladatelský zájem, aby přeložená díla co nejvíce sloužila potřebám doby.

K rozchodu Viktorina Kornela ze Všehrd s jeho dosavadními přáteli došlo pro protipapežskou báseň *Papae mastix* (Bič na papeže). Tato báseň parodovala skladbu Bohuslavovu, v níž byly vítány snahy určitých utrakvistických kruhů po konečném narovnání s Římem. Všehrdův vlastnoruční opis této parodie byl Janem z Domaslavě doručen Bohuslavovi, jako by to byl Všehrdův výtvar. Třebaže Všehrd popřel autorství básně, Bohuslav z Lobkovic uvěřil pomluvě a s přítelem se navždy rozešel.

Všehrdova činnost na poli české literatury, která nám zůstala zachována, je soustředěna do sedmiletí 1494 až 1501. V té době vytvořil Všehrd své překlady i původní znění svého právníckého díla.

Pro vytvoření národního humanismu jsou zásadně důležité právě Všehrdovy překlady, které souborně vyšly tiskem 1501; jsou to *Knihy sv. Jana Zlatoústého o napravení padlého*, *Knihy sv. Cypriána, kteréž jest psal k Donátovi o potupení světa* a *Knihy sv. Cypriána, v kterých se vypisuje . . . výklad na modlitbu Páně*. Z těchto překladů první a nejvýznamnější jsou *Knihy o napravení padlého* od Jana Zlatoústého. Jejich překlad věnoval Všehrd knězi Jírovi již v rukopise na počát-

ku roku 1495 a předeslal mu památnou předmluvu, jejíž hlavní význam je v tom, že podává nejen apologii krásy a nosnosti českého jazyka, a to s řečnickým pathosem a přesvědčivostí svědčící o důkladném školení na klasických vzorech, ale že je zároveň manifestem českého národního humanismu, jehož program formuluje. Všehrd se zde zároveň vypořádává s latinskou školou humanistickou, to je se svými přáteli, když na jejich adresu říká: „Nechť jiní knihy nové latině písic skládají a římský jazyk, vody do moře přilévajíc, šíří (ač i těch velmi málo u nás jest), já knihy a sepsání starých a právě dobrých lidí v českú řeč překládaje, chudého chci raději obohatiti, nežli se k bohatému špatnými dárky a jemu nevděčnými lísaje, pohrdán a potupen býti.“ Latinisujícím humanistům vytýká jejich výlučnost a dává jim za vzor i domácí laiky, „kteříž buďto kroniky, buďto svú múdrosť, jako Ptačí radu i jiné knihy mnohé, písice, svým jazykem českým, ne cizím, sú psáti chtěli, aby ne sami sobě, ale všemi vuobec pracovali, ktož česky rozumějí“. Všehrd tak vědomě navazuje na starší českou literaturu a svým požadavkem vytvářet literaturu pro všechny se hlásí k jejím pokrokovým tradicím.

Když se Všehrd dovolává minulosti domácí literatury, neskrývá nespokojenost s jejím současným stavem a neváhá svým krajanům dávat za příklad sousední literaturu německou. Přitom vyslovuje typicky humanistickou víru ve všemocný vliv kultury na hmotnou i mravní úroveň společnosti, především však má na mysli prospěch měšťanstva, který si odtud slibuje. Současný rozkvět německých měst a spořádaný život v nich vykládá právě tím, že Němci „téměř všechny knihy pohanské i křesťanské z latinských, jeden jazyk druhým vykládajíc, německé sú učinili, kdež my snad ještě žádných nemáme“. A pokládá to za účinnější než zákon a pravdu boží, každodenní kázání a nábožný zpěv, s jejichž pomocí se v Čechách nedosáhlo ničeho. Šlo-li tedy o prospěch městského stavu, dovedl v něm měšťan ve volbě prostředků zatlačit i upřímného utrakvistu.

Celá předmluva je komponována jako řeč podle klasických vzorů. Nechybí tu dlouhé výčty osob uváděných za příklad, řečnické otázky, ironisování odpůrců a hromadění důvodů, a to všechno směřuje ke konečné programové formulaci nového směru, k němuž se autor hlásí slovy: „Ačkoli také bych mohl latině snad tak jako jiní mně rovní psáti, ale věda, že sem Čech, chci se latině učiti, ale česky i psáti i mluvit, aniž mi se zdá tak svú řeč přirozenú v nenávisti mieti (ačkoli někteří se za ni stydie), a tak jie nemilovati, abych všeho, což bych koli psáti chtěl, českým jazykem raději nežli latinským nepsal.“

Všehrd si správně uvědomil, že se celá česká kultura dostala do situace, kdy jí hrozí přervání a zapomenutí starých tradic a nahrazení kulturou novou, cizí svým duchem i jazykem a vylučující tak z účasti na kulturním životě široké vrstvy národa. Současně si však vážil kladného přínosu této nové kultury, kterou byl sám proniknut a od které si sliboval prospěch pro měšťanskou spo-

lečnost a pro národní celek. A Všehrd našel z této situace i správné východisko. Stejně jako v minulosti — v době cyrilometodějské nebo v době Štítného —, kdy bylo třeba uvést jazyk lidu srozumitelný do oblastí vyhrazených tradičním jazykům kulturním, sáhl Všehrd k obraně národního jazyka a snažil se jej obhájit jak obrannými slovy, používaje nevědomky argumentů již tradičních, tak přímo svým dílem.

Všehrd však nezůstal jen u překladů (ty mu byly pouze prvním krokem k vytvoření národní humanistické literatury) a přistoupil k dílu původnímu. Jsou to *O práviech*, *o súdiech* i *o diskách* země české knihy devatery, které vznikaly současně s jeho překlady v posledních letech století. Není pochyby o tom, že přímým popudem ke vzniku díla v původní podobě byla snaha šlechty o revisi domácího práva v její vlastní prospěch a na potlačení práv měšťanstva. Šlechta proto již delší dobu volala po nové kodifikaci zemského práva. Za základ mělo udánlivě sloužit právo zvykové, které bylo obsaženo v nálezích zapsaných do zemských desk, a k tomu účelu byly desky převezeny z Karlštejna do Prahy. Všehrd byl zřejmě zprvu přizván ke spolupráci v komisi, která byla k sestavení nové kodifikace ustavena, ale záhy byl v něm objeven exponent městského stavu, proti němuž měla být tato kodifikace namířena. Zároveň se ukázalo, že studuje v deskách pro účely zvláštní, a to vyvolalo u šlechty vůči němu nedůvěru. Zásluhou jeho někdejších přátel a snad i za asistence Bohuslavovy byla nalezena záminka, že Všehrd změnil jednu z dávných, ale již zastaralých formulí v deskovém řízení, aby byl roku 1497 u krále obžalován, propuštěn z úřadu a dokonce uvězněn. Zároveň byl zapověděn volný přístup k deskám, aby mu tak byla znemožněna další práce. Všehrd však měl již materiál k chystanému dílu sebrán. Použil ho pak na příslušných místech tohoto díla, vždy s údajem, odkud který doklad pochází. Dokázal tak svou vědeckou erudici a zároveň zachránil značný počet zápisů z desk zemských, které shořely při požáru Pražského hradu roku 1541.

Dílo dokončil roku 1499 a věnoval ochráncům jednoty bratrské a svým příznivcům bratřím Kostkům z Postupic. Jeho účel vyložil v předmluvě. Spatřoval jej v tom, aby podávalo přehledný obraz o právních předpisech porůznu roztroušených. Ty se pak ve své práci pokusil uvést v systém, aby posloužily každému, kdo potřebuje poučení. Knihy devatery mají navenek skutečně ráz příručky, protože Všehrd byl nucen zastřít vlastní politický účel svého díla. Šlo mu také o to, aby Kostkové přijetím dedikace přijali i ochranu celého spisu, jak bylo tehdy zvykem.

Uspořádání *Knih devaterých* je původní, dané povahou předmětu. Dílo obsahuje tři tematické celky po třech knihách; v prvním z nich se pojednává o vyšších soudech zemských a soudním řízení u nich, v druhém je obrácen zájem k výkladu soukromého práva hmotného a ve třetím se probírá řízení

u zemských desk a řízení exekuční. Všehrdovo dílo není ve všech svých částech pouhým soupisem českých právních obyčejů jako starší právnická díla, ale samostatným kritickým rozbořem těchto obyčejů a jejich pramenů. Svědectvím samostatnosti Všehrdova právního myšlení je skutečnost, že nepropadl duchu římského práva, kterým se sice místy dokládá, ale nepřestává se obdivovat českému domácímu právu, stejně jako pro jeho dokonalost chválí předky, kteří je vytvořili, a brání se přijmout jakékoli změny. V tomto obdivu a obhajobě nedotknutelnosti českého práva je nutno spatřovat i výraz jeho vědomí, že právě toto právo je nejlepší oporou měšťanstva i hrází šlechtické rozpínavosti.

Názory Všehrdovy uložené v Knihách devaterých přesvědčivě hovoří o tom, že toto dílo je psáno z posic měšťanstva. Z toho důvodu v něm Všehrd vystoupil jako nepřítel sporů a válek a jako zastánce pokoje; podle starého přísloví připomínal, že je lépe tři léta se soudit a sněmovat než jeden rok válčit, a to zvláště doma, protože domácí válka je největší zlo. Přesvědčily ho o tom neustálé vnitřní zápasy jeho doby, jimiž byla nejvíce oslabována právě města. Z tohoto hlediska je třeba vykládat i to, jak se zastával přísné zákonitosti, i když nemůžeme přitom popřít ani jeho osobní ušlechtilost, s kterou se dovolával spravedlnosti pro bezbranné vdovy a sirotky. Stejně když odsuzoval zvyšování robot a nespravedlnost vrchností, měl jistě na zřeteli politické zájmy vlastního stavu, který v poddaném lidu spatřoval svého přirozeného spojence, ale netřeba popírat, že byl také veden vlastním zdravým sociálním citem.

Dílo Všehrdovo nelze však posuzovat jen z hlediska významu pro právní dějiny nebo z hlediska autorových názorů. Všehrd sám přistupoval i k tomuto dílu jako humanista. Nejlépe vystoupí humanistický ráz Knih devaterých z jejich srovnání s právnickým spisem jeho staršího současníka a příznivce Ctibora Tovačovského, který se Všehrdovi po nejedné stránce podobá. Tovačovský stejně jako Všehrd označil svou Knihu tovačovskou za právní příručku, a jeho dílo skutečně nebylo nic více než právě příručka, do níž autor shrnul vlastní zkušenosti a nepsanou právní tradici. Tovačovský pouze ilustroval jednotlivé předpisy, stavba jeho díla nikde neprozrazuje stopy po snaze o vytváření vyvážených tematických celků a autor se za svým dílem ztrácí stejně, jako tomu bylo u spisovatelů středověkých. Tovačovský také nebyl školen na klasických vzorech a jeho znalost latiny nebyla tak důkladná jako u Všehrda. Jazyk v celém jeho díle, třebaže podle povahy předmětu je naplněn stejně jako u Všehrda právní terminologií, je jazykem lidu, někdy až drsným svými příklady, bez snahy o uhlazenost.

Všehrdovo dílo naproti tomu má zcela humanistický ráz a je na něm patrna vědomá snaha po uměleckém zpracování zvoleného tématu jak v celku, tak v jednotlivostech. Poměr tří tematických celků uvnitř díla je rozsahově přesně vyvážen a touž rovnováhu můžeme pozorovat u vzájemného poměru jednot-

livých knih. Přitom toto uspořádání není samoúčelné, ale odpovídá logické stavbě díla, zachovávajícího ve výkladu postup od obecného k věcem speciálním.

Přes vnější vzhled právní příručky, zdůrazněný navenek ještě předdeslaným obsahem jednotlivých knih i kapitol, jsou Knihy devaterý především obhajobou domácího práva. Tato obhajoba však není provedena přímo, ale formou kritického rozboru českého práva. V tom lze spatřovat autorův vlastní ideový záměr, podrobený snaze o co největší přesvědčivost a průkaznost zamýšlené obhajoby.

Ke zvýšení účinnosti svého díla v tomto směru použil Všehrd i prostředků speciálních, které se mu nabízely v jeho vzorech, především v Ciceronovi, kterého si nejvíce vážil. Již jeho předmluva k překladu spisku Jana Zlatoústého byla komponována jako řeč a s podobnými souvislými řečnickými pasážemi setkáváme se i v Knihách devaterých, zvláště na začátku a v závěru, kde autor pronáší odvážnou, ostrou a duchaplnou obžalobu a výstrahu namířenou proti nejvyšší šlechtě ovládající zemský soud. Důmyslně užívá také ironie, která svou jemností zvyšuje zamýšlený účín. K oživení výkladu a k uplatnění vlastního názoru i důvtipu zavádí na řadě míst i kontroverzi, v níž se snaží řešit jednotlivé právní problémy, jako v otázce práva poddaných k žalobě na pány. Vloží i úvahu rázu filosofického, na příklad o poměru užitečnosti a mravnosti, kde se hlásí k názoru, že „nenie užitečné od slušného (= mravného) rozděleno, než jest jedno s druhým nerozdielne svázáno, takže nic užitečné býti nemož, co by nebylo slušné a nic nemož za slušné položeno býti, co by nebylo užitečné“. Jindy neváhá poskytnout čtenáři oddech při četbě třeba i filologisující odbočkou, jak činí při výkladu právního termínu *útok*: „a z té příčiny i útok slove ne od utčenie, jako se jest některým zdálo, ale od utčenie, že jeden na druhého utkne“, jak to dále ještě rozvádí. K osvěžení výkladu a k jeho přiblížení čtenáři užívá také velmi často přísloví. Pro hojné užití přísloví našel však zřejmě příklad i v dílech starší české literatury, která znal, např. v díle Tovačovského a v Nové radě Smila Flašky, který byl před stoletím jeho předchůdcem v úřadě.

Dílu Flaškovu patří u Všehrda zvláštní místo. Jako motto k poslední z Knih devaterých uvedl verše z Nové rady a přitom je pozoruhodné, že úryvků z této skladby používal jako dokladů ve stejné rovině s doklady odborně právními. Stejně jako pro své dílo, tak i vzhledem k jeho zdrojům necítil zřejmě rozdíl mezi literaturou krásnou a odbornou. Ještě pozoruhodnější je to, že citováním míst z Nové rady, narážejících na přehmaty a nespravedlnosti u soudů, ukazoval Všehrd, jak docela jinak ve své době chápal alegorickou skladbu Flaškovu, napsanou jako ochranu práv šlechty proti bezpráví páchanému panovníkem: Všehrd jako mluvčí měšťanstva citoval naopak tato místa na podporu své obhajoby platného právního řádu právě proti přehmatům této šlechty a dodával jim tak v novém dobovém kontextu aktuálního významu, při němž ostří staré alegorie obracel nevědomky do těch posic, z nichž skladba původně vznikla.

Všehrd dokázal učinit *Knihy devatery* i prostředkem výslovné apologie osobní, kterou vložil na vhodná místa, aby nenásilně vyplynula z výkladu a nenarušila jeho souvislost. Stejným způsobem sděloval i své životní názory a zkušenosti. Svědčí to na rozdíl od Tovačovského o zcela změněném poměru autora k dílu; u Všehrdy se dílo stává určitým projevem humanistického individualismu.

Z humanistických požadavků vycházel Všehrd i ve vědomé péči, kterou věnoval jazykové stránce svého díla. Byl věren výzvě vyslovené již v předmluvě k překladu díla Jana Zlatoústého, kde výslovně doporučoval soutěžení v záměrném pěstování literárního jazyka. Je samozřejmé, že jako humanista chtěl přiblížit češtinu větnou skladbou latině; věřil totiž a snažil se dokázat, že se čeština latině po všech stránkách vyrovná. Z jeho úvahy o překládání v téže předmluvě je však patrné, že právě dokonalá znalost obou jazyků jej vedla k tomu, že si uvědomoval i jejich rozdíly. Proto proti otrockému překládání hájil zásadu překládat „rozum z rozumu“, což jinými slovy znamená neodporovat duchu jazyka, do něhož se překládá. A tak, i když Všehrd uváděl do českého literárního jazyka klasickou větnou periodu a větu s převládajícím postavením slovesa na konci, i když podle klasických vzorů — zvláště v řečnických pasážích — s oblibou hromadil synonymní nebo protikladné výrazy, tyto prostředky nikdy nepřekračovaly hranice dané duchem jazyka nebo dokonce srozumitelností, jak je tomu u pozdějších autorů. U Všehrdy překvapuje i jeho důslednost, s jakou v celém díle dokazuje svou thési, že se čeština svou slovní zásobou vyrovná klasickým jazykům: nenajdeme zde jediného latinského slova. I slov německých užívá jen výjimečně, a to ještě jde o slova zcela zdomácnělá, takže i zde se odlišuje od pozdějších humanistů, jejichž jazyk je naplněn lexikálními latinismy a germanismy.

V *Knihách devaterych* se Všehrdovi podařilo vytvořit dílo po všech stránkách působivé. Nebylo jeho vinou, že svého hlavního cíle nedosáhlo a že se nestalo zamýšleným štítem proti chystanému Zemskému zřízení. Bratři Kostkové nepřijali a ani nemohli přijmout ochranu nad dílem v jeho původním znění a ústy Zdeňky Kostky doporučili je přepracovat, především pak vypustit skryté invektivy proti některým šlechtickým předákům. Zatím však vstoupilo roku 1500 Zemské zřízení v zákonnou platnost, takže každá obrana proti němu byla již marná. Přesto však představitelé měst, mezi nimiž Všehrdovo dílo vešlo ve známost a rozšířilo se v mnoha opisech, na něho zřejmě naléhali, aby proti Zemskému zřízení vystoupil. Z varovných slov v dopise Zdeňky Kostky z roku 1502 je patrné, jak se šlechta ještě v této době Všehrdy obávala a jaké místo zaujímal v měšťanském táboře.

Všehrd ustoupil varování i hrozbám, proti Zemskému zřízení nevystoupil a dokonce přepracoval i *Knihy devatery*. Ztlumil svou kritiku šlechty, vypustil místa, kde se zastával poddaného lidu a novou versí svého díla, které se tak

stalo politicky bezbarvým, a proto neškodným, věnoval pak roku 1508 samému králi Vladislavovi. Toto nové znění, které neodpovídalo přesvědčení autorovu, zůstalo však bez odezvy.

Neúspěch Všehrdovy obrany starého domácího práva spolu s tíživým vědomím vlastní kapitulace před hrozbami a jistě i zklamání vnitropolitickým vývojem v zemi po roku 1500 způsobily, že se Všehrd vzdal nadobro jakékoli činnosti literární i politické. O zbývajících letech jeho života je pouze velmi málo zpráv. Působil jako právní znalec a poradce, ale již zcela vzdálen veřejného a zřejmě i literárního života. Zemřel v Praze za moru roku 1520.

Všehrdovo předčasné odmlčení zůstalo však bez nepříznivého vlivu na rozvoj národního humanismu. Směr, který ukázal, a příklad, který dal, nalezl zatím již nadšené následovníky. Prvním z nich byl jeho přítel Řehoř Hrubý z Jelení, který následoval Všehrdův vzor již roku 1497 svým překladem dalšího spisu Jana Zlatoústého; spis byl vydán tiskem 1501 v jednom svazku s překlady Všehrdovými. Od Řehoře Hrubého, který v překladatelské činnosti již neustal, vede pak přímá vývojová linie k Václavu Píseckému, který obohatil národní literaturu prvním překladem z řečtiny a ve své apologii českého jazyka dospěl na podkladě nového materiálu k týmž závěrům jako Všehrd. Přitom Písecký, stejně jako Řehořův syn Zikmund, přerostli jako humanisté svým významem již rámeč národní kultury.

Vedle Řehoře Hrubého i humanistická literární činnost Mikuláše Konáče a Oldřicha Velenského pokračovala překládáním dalších latinských děl ve směru, který zahájil Všehrd. K tomu doklady přímého ohlasu Všehrdova díla v pracích dalších jeho současníků — Matěje z Vysokého Mýta a Jana Bosáka Vodňanského — jsou svědectvím, že ještě za života Všehrdova vyvolal jeho program skutečné nové kulturní hnutí.

Všehrdovo dílo vydal Hermenegild Jireček, M. Viktorina ze Všehrd O právních země české knihy devatery, 1874, kde otištěny i Všehrdovy předmluvy k překladům, listy, latinská báseň Papae mastix a listinný materiál k jeho životopisu.

Několik příspěvků k životopisu Všehrdovu přinesl Antonín Rybička, O rodu M. Viktorina Kornelia ze Všehrd, ČČM 30, 1856; další příspěvky Jaromír Čelakovský, Nové zprávy o M. Viktorinu ze Všehrd, ČČM 82, 1908; František Čáda, Viktorin Kornel ze Všehrd na pražské universitě (Památník spolku českých právníků Všehrd, 1918); týž, Poslední kapitoly životopisu Všehrdova, jubilejní číslo časopisu Všehrd 2, 1921.

O Všehrdovi jako humanistovi psal R (ichard) H(orna), Dva humanisté, tamtéž, a Prokop Miroslav Haškovec, Dante a Všehrd, ČČM 45, 1921.

Všehrdovým významem obecně a jeho dílem právnickým se zabývali: Jaromír Čelakovský, Nová kapitola díla Všehrdova (Sborník dějepisných prací bývalých žáků dra V. V. Tomka, 1888); týž, O významu mistra Viktorina ze Všehrd v kulturních a právních dějinách českých, Právník 40, 1901; Bohuslav Šejhar, Mravní názory M. Viktorina Kornela ze Všehrd,

Všehrd 2, 1921; Rudolf Rauscher, Systematika díla Všehrdova, tamtéž; Miroslav Boháček, Všehrdovo dílo v dějinách recepcce římského práva, tamtéž; v souhrnu Karel Kadlec, Viktorin Kornel ze Všehrd, Sborník věd právních a státních 21, 1921. Všehrd srovnává se současným uherským právníkem Verböczym Vladimír Fajnor, Všehrd a Verböczy, Právní obzor 5, 1924. — K ohlasu Všehrdova vystoupení na obranu národního jazyka u jeho současníků viz i knihu Alberta Pražáka Národ se brání, 1945, str. 30—33.